

Andrzej Janeczek

(Warszawa)

Podhoraj—zaginiony gród pogranicza polsko-ruskiego

I. Wstęp. II. Podhoraj — zagadnienia lokalizacji. III. Wołość podhorojska. IV. Upadek Podhoraja i zanik wołości. V. Zakończenie

I. Wstęp

Krajobraz osadniczy i polityczny ziem ruskich Korony, znany nam w sposób wysoce niezadowalający, wart jest bliższego i systematycznego poznania. Dotyczy to zwłaszcza przełomu XIV i XV w., gdy ziemie byłego księstwa halicko-włodzimierskiego, nowo przyłączone do Królestwa Polskiego, znalazły się w zasięgu procesów integracyjnych, z których: polska ekspansja osadnicza i przejmowanie własności ziemskiej, przemiany struktury terytorialnej, przeobrażenia gospodarce, rozpowszechnienie prawa niemieckiego, rozrost katolickiej organizacji kościelnej, mogły z największą siłą oddziaływać na krajobraz tego regionu².

Niniejsze studium zajmuje się niewielkim odcinkiem pogranicza polsko-ruskiego i tylko jednym aspektem jego geografii historycznej: rekonstrukcją późnośredniowiecznego krajobrazu, przede wszystkim politycznego³, niedużego terytorium położonego na północ od Lwowa. Region ten doznawał w XIV w. licznych perturbacji, związanych z rywalizacją Polski, Litwy i Węgier o spadek po państwie halicko-wołyńskim. W 1340 r. rozpoczęła się długotrwała seria walk, przesunąć granicznych i podziałów ziem ruskich, której momentami zwrotnymi były: trwałe zawładnięcie przez Kazimierza Wielkiego ziemią lwowską w 1349 r., oddanie ziemi bełskiej w lenno polskie Jerzemu Narymuntowiczowi w 1366 r., rządy węgierskie na Rusi Halickiej po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370), sprawowane od 1372 r. przez Władysława Opolczyka, wreszcie przyłączenie ziem ruskich do Korony dzięki wyprawie królowej Jadwigi w 1387 r. i nadanie ziemi bełskiej księciu mazowieckiemu Siemowitowi IV w 1388 r.⁴

Objęte badaniem terytorium, leżące w czasach władztwa ruskiego na styku księstwa halickiego i włodzimierskiego, znalazło się w końcu XIV w. na pograniczu koronnej ziemi lwowskiej i związanej z Mazowszem ziemi bełskiej. Zadaniem

¹ Nie licząc prac o wąskim zakresie dysponujemy w zasadzie tylko jedną i to nieudaną książką P. Dąbkowskiego, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV w.*, Lwów 1939.

² Por. A. Janeczek, *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV—XVI w.*, „Przeł. Hist.” t. LXIX, 1978, s. 597—622; T. M. Trajdos, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława Jagiełły*, t. I, Wrocław 1983.

³ Czyli „podziału ziemi z punktu widzenia rozwoju terytorialnego organizacji politycznych społeczeństw ludzkich”, według definicji S. Arnolda, *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951, s. 12.

⁴ Por. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925; O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. I, Kraków 1919; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens*, Bd. I, Köln 1955.

prezentowanej pracy będzie lokalizacja na tym obszarze zaginionej miejscowości o nazwie Podhoraj, a w warstwie ogólniejszej obserwacja, w jaki sposób czternaście-przesilenie odcisnęło się w krajobrazie politycznym, zastygłym potem aż do końca istnienia Rzeczypospolitej.

II. Podhoraj — zagadnienia lokalizacji

Nazwa Podhoraj pojawiła się pierwszy raz w druku w 1870 r. gdy K. Liskowski umieścił w II tomie *Akt grodzkich i ziemskich* dokument Władysława Jagiełły, opatrzonej formułą: *datum in Podgoray*⁵. Współpracujący z wydawnictwem A. Petruševyč nie zdołał zidentyfikować miejscowości i podał w przypisie, że „Podgoraj dzisiaj nieznany jest w Galicji”. Kilka stron dalej Podhoraj pojawił się znowu, w dokumencie Benka z Zabokruk, który nadał dominikanom lwowskim swą wieś Zarudce leżącą „na Podhoraj”⁶. Identycznym uściśleniem położenia Zarudziec posłużył się dominikanie w dokumencie, w którym zobowiązali się do odprawiania mszy w intencji swego dobroczyńcy⁷. W IV tomie lwowskiego dyplomatarjusza wydrukowano dokument dotyczący przeniesienia łaźni Ormianina Atabe we Lwowie na nowe miejsce, blisko ulicy, *que vadit de civitatis valva versus Podhoray*⁸. Nazwa Podhoraja pojawiła się jeszcze w nadaniu wsi położonej *in districtu Podhorayensi*⁹, a ostatnio w wydawnictwie I. i S. Kurasiów, w tekście nadania sześciu wsi w powiecie podhorajskim dla Paszka (czy Jaśka) z Jaryczowa¹⁰. Podhoraj wystąpił ponadto w tzw. artykułach mazowieckich, rejestrze skarg książąt mazowieckich na Władysława Jagiełłę, domagających się między innymi, aby król zwrócił *quandam partem terre Russie vulgariter dictum Podoraye*¹¹, niegdyś nadaną Siemowitowi IV. Wydawca zamienił zagadkowe *Podoraye* na *Podolye* i dopiero A. Swieżawskiemu zawdzięczamy naprawienie tego błędu¹². Zasób źródeł dotyczących Podhoraja kończy nadanie Władysława Opolskiego wsi Pieczychwosty, znane z polskiego tłumaczenia z 1546 r. w którym zaznaczono, że „leży ta wieś na Podgorzu we lwowskim powieście”. Za owym Podgórzem kryje się niewątpliwie Podhoraj niezachowanego oryginału napisanego w języku ruskim¹³.

Zagadką Podhoraja zajęło się dotąd trzech historyków. P. Dąbkowski poświęcił tej kwestii jeden z rozdziałów swej książki¹⁴. Niestety próby zlokalizowania miejscowości nie powiodły się; autor znalazł zresztą tylko jedną z sześciu wydrukowanych za jego życia wzmianek. P. Dąbkowski wahał się między uznaniem powiatu podhorajskiego za nazwę orograficzną („pod górami”) a identyfikacją Podhoraja z Podhorcami koło Tomaszowa Lubelskiego bądź koło staroruskiego grodu Pleśni-

⁵ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (cyt. dalej: AGZ), t. II, Lwów 1870, nr 22, 1395 r.

⁶ AGZ, t. II, nr 26, 1402 r.; *villam meam Zarudce na Podhoray vulgariter dictam*.

⁷ AGZ, t. II, nr 27, 1402 r.

⁸ AGZ, t. IV, nr 65, 1:24 r.

⁹ *Materijaly do istoryi suspil'no-politycznych i ekonomičnych vidnosyn zachidnoï Ukraïny* (cyt. dalej: *Materijaly*), wyd. M. Hrusyvs'kyj, „Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Ševčenko”, t. LXIII, 1905, nr 8, 1393 r.

¹⁰ *Zbiór dokumentów małopolskich* (cyt. dalej: ZDM), wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, cz. VI, Wrocław 1974, nr 1587, 1392 r.

¹¹ *Articuli Wladislaw regi Poloniae a ductibus Masoviae traditi a.D. 1426 et 1428*, wyd. W. Kętrzyński, *Monumenta Poloniae historica* (cyt. dalej: MPH), t. VI, Kraków 1893, s. 632.

¹² A. Swieżawski, »*Districtus Podhorayensis*» a sprawa rzekomego nadania Podola Siemowitowi IV w świetle źródeł”, „Przegl. Hist.», t. LIX, 1968, s. 120—123.

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Metryka Koronna (cyt. dalej: MK), ks. 71, k. 28—29. Położenie Pieczychwostów w samym środku powiatu podhorajskiego nie nasuwa innych możliwości tłumaczenia a *tergo*.

¹⁴ P. Dąbkowski, op. cit., s. 303 i n.

ska (Plisneśk) leżącego na gruntach wsi Podhorce opodal Oleska. Te niezręczne pomysły skrytykował A. Swieżawski, lecz sam zrezygnował z odnalezienia Podhoraja przypuszczając, że gród został zniszczony przez Tatarów bądź zmienił nazwę¹⁵. W 1976 r. H. Stamiński usiłował ostatecznie rozwiązać zagadkę Podhoraja¹⁶. Orzekł, że miejscowość zmieniła nazwę i nosi dziś miano Remenowa. Miały tego dowodzić położone w pobliżu dwa wzniesienia, uzasadniające dawną nazwę (jeśli tłumaczyć Podhoraj na polskie Podgórze), ślady „zaczyska” oraz „brak w źródłach historycznych z końca wieku XIV i z początków wieku XV nazwy miejscowej tak ważnej wsi jak Remenów”¹⁷. Jest to dowód niezwykle ryzykowny, nawet gdyby przytoczone argumenty były prawdziwe. Zresztą można je łatwo obalić: wzniesienia w tej okolicy nie są niczym wyjątkowym, ślady rzekomego grodziska zostały przez kompetentnego archeologa określone jako resztki nowożytnego dworu¹⁸, zaś pierwsza wzmianka o Remenowie pochodzi jednak z 1399 r.¹⁹ Ponieważ Podhoraj został zarejestrowany w źródłach w latach 1376—1426, wszelkie podejrzenia co do jego tożsamości z Remenowem są bezzasadne.

Trzeba zatem próbować lokalizacji Podhoraja od nowa²⁰. Nie odnaleziono bezpośredniej kontynuacji tego toponimu w źródłach masowo notujących nazwy miejscowości ani na mapach z czasów nowożytnych i najnowszych. Natomiast różne warianty nazwy Goraj, Horaj, Haraj są licznie rozpowszechnione, a szczególnie masowo występują na Rostoczu (miasteczka Goraj, Biłgoraj, wsie Gorajec, przysiółki Horaj, wzgórze Kragły Goraj, Haraj, Horajec, niwy Pod Horajem, Zahorajcem, potok Horajec, las Haraj, Podharajski Bród itd.²¹). Rozpoczęcie poszukiwań Podhoraja od próby związania go z którąkolwiek, tak powszechnie występującą nazwą pokrewną będzie w tej sytuacji zupełnie daremne.

Podstąpieniu od tej metody pozostaje zdać się na informacje siedmiu dokumentów, które przechowały toponim „Podhoraj”. Dwie wzmianki o powiecie podhorajskim pochodzą z lat 1392—1393, pięć wzmianek o samym Podhoraju z lat 1376—1426. Wsie, których położenie oznaczono w powiecie podhorajskim²² skupiają się w północnej części późnośredniowiecznej ziemi lwowskiej, kładąc tu właśnie szukać Podhoraja. Zgodna jest z tym wiadomość o ulicy biegnącej w pobliżu łązni

¹⁵ A. Swieżawski, op. cit., s. 122.

¹⁶ H. Stamiński, *Gdzie leżał Podgoraj, główna miejscowość powiatu u schyłku XIV wieku*, Nowy Sącz 1975.

¹⁷ Tamże, s. 9.

¹⁸ I. K. Svieśnikow, *Dovідnyk z archeologii Ukrainy: L'vov's'ka oblast*, Kyїв 1975, hasło: Remenów.

¹⁹ W. Abraham, *Jakub Strepa arcybiskup halicki*, Kraków 1908, s. 102, dok. VI.

²⁰ Ślady wstępnego zainteresowania tą sprawą widoczne są również w spuściźnie po T. Kostrubie, bazylianinie, historyku lwowskim, pochodzącej z czasów II wojny światowej — Biblioteka Akademii Nauk USRR we Lwowie, oddział rękopisów (Cyt. dalej BAN Lwów), sygn. O/H 1763.

²¹ Od toponimów tego typu wręcz roi się na mapach topograficznych czy w materiałach ankiety toponimicznej M. Korduby — BAN Lwów, kolekcja M. Korduby, sygn. 3.4. Niezwykle jego popularność właśnie na Rostoczu wiąże się zapewne z charakterystycznymi cechami miejscowego krajobrazu przyrodniczego. Według A. Petruśevyca tutejszy lud nazywał wzniesienia Rostocza wspólnym mianem Horajów albo Harajów — tenże, *Lingvistico-istoričes'kija izsledovanija o nacatkach goroda L'vova i okrestnostej ego*, L'vov 1893—1896, s. 23. Może zatem jest to starsza nazwa Rostocza. Ostatni *Slovník ukraїns'koї movy*, Kyїв 1970—1980, ani *Slovník staroukraїns'koї movy XIV—XV st.*, Kyїв 1977—1978, nie notują niestety nazwy Haraj.

²² *Podlesky, Chrlenow, Bliszow, Rudnicze, Zapithow et Dnovo in [districtu] Podgorayensi* — ZDM, nr 1/587, 1392 r. — czyli Podliski, Chreniów, Bolszów, Rudańce, Zapytów i Udnów; *Zelichow et cum Monasterio — Materijaly*, nr 8, 1393 r. — to Zelechów z osadą Spas, zob. mapa 3.

ormiańskiej, a prowadzącej z jednej z bram Lwowa w kierunku Podhoraja²³. Nie ma żadnych wątpliwości, że chodzi tu o bramę krakowską w północnej części murów miejskich oraz o wychodzącą z niej ulicę, biegnącą przez dawny, przedlokacyjny Lwów, w pobliżu najstarszych kościołów łacińskich Matki Boskiej Snieżnej i św. Jana Chrzciciela, ulicę, która prowadziła w kierunku północnym (późniejsza ulica Żółkiewska). Bliższe wskazówki zawiera zapisane w dwóch dokumentach określenie „Zarudce na Podhoraj”²⁴. Sugeruje ono, że Podhoraj znajdował się w pobliżu wsi Zarudce (15 km na północ od Lwowa; zob. mapa 3) oraz daje podstawy do przypuszczeń, że obydwie miejscowości leżały na szlaku komunikacyjnym lub w jego sąsiedztwie, co zgadza się z wyżej omawianą informacją z 1424 r. o połączeniu Lwów—Podhoraj. Patrząc na położenie tych miejscowości z takiej samej perspektywy, jaką mieli przebywający we Lwowie wystawcy obu dokumentów, można rozumieć, że Zarudce miały się po drodze do Podhoraja, a zatem Podhoraj powinien leżeć za Zarudcami w kierunku północnym. Ponieważ położenie Zarudziec opisano posługując się miejscowością o niedalekim zasięgu oddziaływania, mamy prawo spodziewać się, że do Podhoraja z Zarudziec było już blisko. Zatem należałoby szukać go gdzieś między miasteczkiem Kulikowem a Żółkwią²⁵. Jest tu góra Haraj w pobliżu Żółkwi, słynąca z myśliwskiego dworku Jana Sobieskiego, wzgórze Haraj w pobliżu wsi Mokrotyn²⁶ oraz w pobliżu wsi Mierzwica²⁷ lecz ich związek z Podhorajem nie jest niczym — prócz nazwy — party.

Natomiast na zachód od Zarudziec znajduje się las Haraj, znany ze źródeł szesnasto- i siedemnastowiecznych²⁸. Na jego skraju rozciąga się niwa Horodyska²⁹, na której znalazłono ułamki ceramiki staroruskiej³⁰, a także niwa Mohyły, z licznymi, ale już w XIX w. niemal całkiem zaoaranymi śladami pochówków³¹. Podhoraj jako stolica powiatu powinien *eo ipso* być grodem. Na ewentualne istnienie grodziska³² wskazywać może mikrotoponim „Horodyska” i kilka nazw o charakterze obronnym z najbliższej okolicy³³ oraz notatka — nie całkiem niestety

²³ AGZ, t. IV, nr 65, 1424 r.: *balneum [...] foris eandem civitatem inter duas plateas, unam videlicet, que itur ab ecclesia Beate Virginis Marie ad ecclesiam sancti Iohannis et altam matorem plateam, que vadit de civitatis valva versus Podhoraj. O tej samej łaźni jest mowa np. w 1494 r. balneum Armenorum in suburbio civitatis Leopoliensis foris muros civitatis retro ecclesiam Beatissime Virginis Marie situm* — AGZ, t. VII, nr 104.

²⁴ AGZ, t. II, nr 26, 27 — 1402 r.

²⁵ Powyższe rozumowanie ma tę słabą stronę, że określenie „na Podhoraj” nie musi wyrażać sobą kierunku Lwów—Zarudce—Podhoraj, lecz jedynie bliskość czy reliktową przynależność polityczną wobec grodu, tak jak — zapewne — w przypadku Pieczychwostów: *leży ta wieś na Podgorzu we lwowskim powiecie* — AGAD, MK 71, k. 28—29.

²⁶ Teki A. Schneidra, BAN Lwów, sygn. B-63, s. 125.

²⁷ M. Korduba, op. cit., hasło: *Mervyci*.

²⁸ *Lustracja starostwa lwowskiego z r. 1570*, wyd. K. J. Heck [w:] *Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum realnego w Stryju za r. 1890*, Stryj 1890, s. 39, 43—45; AGAD, dokument papierowy 3992 z 1684 r.

²⁹ Mapa 1:75.000, 1915, pas 5, stóp XXX. Nazwa nie jest zupełnie jednoznaczna: w języku ukraińskim „horod” to także ogród.

³⁰ *Archeolohtični pam’jatky Prykarpattja i Volyni ronn’oslov’janskoho i davn’orus’koho periodu*, kol. red. vv. Aulich [i in.] Kyjv 1982, s. 179.

³¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880—1902, hasło: *Mokrotyn*; Teki A. Schneidra, B-63, s. 125.

³² Grodowy charakter Podhoraja wyklucza jego lokalizację w pobliżu trzech wymienionych wzgórz Haraj, ponieważ zgodnie z nazwą musiałyby leżeć poniżej wzniesienia, co jest sprzeczne z topografią roztoczańskich grodzisk. Natomiast mógł leżeć „Pod Horajem”, to jest „pod lasem Horaj”, co oznaczałoby „blisko”, a nie „poniżej”.

³³ Niwa „Samborec”, o samborzach A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 560; łąki „Na perespach”, w sąsiednim Macoszynie, Teki A. Schneidra B-63, s. 125; o perespach F. F. Laskovskij, *Materialy dla istorii inżenernego iskusstva w Rosstii*, t. 1, S. Peterburg 1858, s. 66; „Sahoroda” i „Sa[...]horodem” na zachód od Zaru-

jasna i miarodajna o lokacji wsi Grodzisko „in loco Strzygi”³⁴, które to miejsce odnajdujemy jako nazwę polną „Strychy” (sic!) w bezpośrednim sąsiedztwie Podhoraja³⁵. Jednak o ostatecznej identyfikacji Podhoraja z okolicą Mokrotyna może zdecydować badanie *in situ*.

Trafność lokalizacji wzmacnia druga zaginiona miejscowość o wymownej nazwie Targowiszcze. Wzmianki o niej zaczynają się już od czasów Kazimierza Wielkiego, kończą zaś u schyłku XV w.³⁶ Jej położenie określa dokument Władysława Opolczyka, w którym oznaczone są granice dóbr Zaszkowa, Kościejowa i dworzysk w Mierzwicy³⁷, a lustracja z lat 1661—1665 nie pozostawia żadnych wątpliwości, podając po opisie wsi Mokrotyn informację: „Uroczyszcze Targowiszcze nazwane. O tym uroczyszczu takowa jest tradycja, że to wieś kiedyś była. Teraz to pole albo uroczyszcze do folwarku mierzwickiego zasiewają, bo blisko Mierzwicy to pole leży, ku Kulikowu”³⁸. Zgrubieniem nazwy dowodzi, że istniejący tu targ stał działac jeszcze przed zaginięciem samej osady. Z pewnością jego działalność można odnieść do czasów ruskich, tak jak i funkcjonowanie grodu Podhoraj. Usytuowane w bliskim sąsiedztwie Podhoraja i Targowicy nie mogło być przypadkowe; stanowiły razem sprzężony ośrodek osadniczy o podzielonych rolach; gród spełniał funkcje administracyjno-militarne, targ zaś handlowe. Niemal równoczesne zaginięcie obu w ciągu XV w. także nie mogło być dziełem przypadku.

Powstaje zatem pytanie, czy to centrum osadnicze o wygasającej żywotności już w początku panowania polskiego, nie zostało zarejestrowane przez źródła staroruskie. Jako ośrodek o drugorzędnym znaczeniu nie musiał zostać zanotowany w nielicznych źródłach tego czasu. Dostał się jednak mimo to na karty latopisu halicko-wołyńskiego. Wymienia on pod rokiem 6743(1235) Pod’gorai, lecz rękopisy chlebnikowski i pogodiński dają w tym miejscu *Podgor’e*, czyli Podgórze³⁹. Wszelkie wątpliwości rozstrzyga na korzyść Podhoraja analiza kontekstu wzmianki.

Mieści się ona w relacji latopisu o walkach o tron halicki między Danielem Romanowiczem a Michałem czernihowskim. Utworzyły się wówczas dwie koalicje: z jednej strony Daniel, jego brat Wasylko i książę kijowski Włodzimierz z drugiej strony Michał dzierżący wtedy Halicz i Rościsław, książęta czernihowscy, książę smoleński Izasław oraz Konrad mazowiecki i Połowcy. W 1236 r. Konrad

dziec oraz „Zawadky” koło Mokrotyna — F. von Mieg, „Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien”, 1:28.000, 1789—1782, Kriegsarchiv Wiedeń, rkps B IXa, 390, negatywy w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

³⁴ Central’nyj Derżavnyj Istoryčnyj Archiv u m. L’vovi (cyt. dalej: CDIA Lwów), fond 134, op. 2, spr. 44, s. 314.

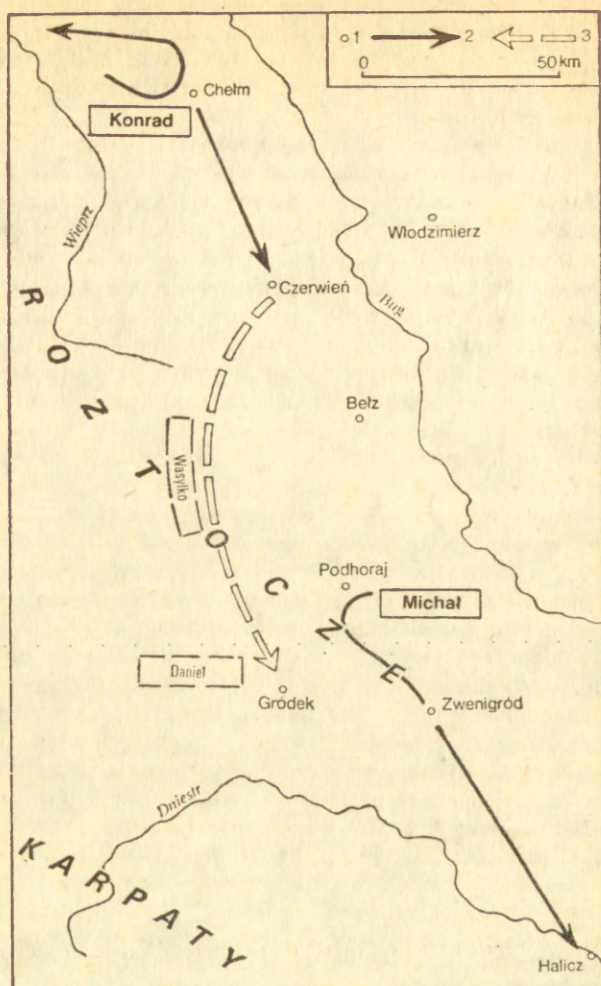
³⁵ Mapa 1:25.000, Warszawa 1930, pas 49, słup 38-A.

³⁶ AGAD, MK, ks. 14 s. 317, 318 (potwierdzenie dokumentu Kazimierza Wielkiego, o ile nie odnosi się do sanockich Targowisk); MK, ks. 14, s. 165, 1485 r. oraz osiem dokumentów, w których występuje łącznie z Mokrotynem — *Bona regalia onerata. Lustratio 1469*, wyd. A. Jabłonowski, [w:] „Źródła dziejowe”, t. XVIII cz. 1 B, Warszawa 1902, s. 15, z których znanych jest dziś pięć lat z 1431—1442 — ZDM, nr 2091, 2139, 2238, 2388, 2389.

³⁷ AGZ, t. II, nr 8, 1378 r.: *Torhłowicze* — nota bene jeszcze bez sufiksu -isko, -iszcze.

³⁸ *Lustracja województwa ruskiego 1661—1665*, Cz. II: *ziemia lwowska* wyd. E. i K. Arłamewscy, Wrocław 1974, s. 53. Ścisłą lokalizację Targowicy trzeba zostawić badaniom terenowym. Precyzyjniej odtworzona topografia Podhoraja i targu może dać asumpt do postawienia następujących kwestii: wzajemnego stosunku obu ośrodków od siebie (przedstawiona tu wstępna lokalizacja nasuwałaby przypuszczenie o słabej zależności targu wobec grodu), charakteru Targowicy (osada czy targ polny), istnienia czy braku podgrodzia. Należałoby również rozpatrzyć plan sąsiedniej wsi Mierzwica z nawsiem w kształcie wrzeciona, z wylotami prowadzącymi na południe (w kierunku Lwowa?), na północny zachód (w kierunku Podhoraja?) i na północny wschód (w kierunku Belza?).

³⁹ *Polnoe sobranie russkich letopisej* (cyt. dalej: PSRL), t. II: *Ipat’evskaja letopis’*, S. Petrusburg 1908, szp. 874 i n. Tak też często ta nazwa jest rozumiana, por. np. ostatni przekład na współczesny język rosyjski O.P. Lichacewej, [w:] *Pamjatniki literatury drevnej Rusi: XIII vek*, Moskva 1981, s. 287. Dziesięć lat później latopis wymienia już niewątpliwie Podgórze — PSRL t. II szp. 795.

Mapa 1. Działania wojenne 1236 r.

- 1 — główne grody; 2 — ruchy wojsk Konrada i Michała; 3 — ruchy wojsk Daniela i Wasylka

Carte 1. Opérations de guerre de 1236

- 1 — castra principaux; 2 — mouvements des troupes de Konrad et de Michał; 3 — mouvements des troupes de Daniel et de Wasylko

wyruszył na Ruś i stanął koło późniejszego Chełma, a przodem wysłał swój oddział pod Czerwień, lecz ten został tu rozбитy przez Wasylka, który wraz z wziętymi jeńcami wrócił do stojącego w Gródku Daniela. Michał zaś czekał w Podhoraju na Konrada oraz na Izasława z Połowcami, mającymi nadejść z innej strony. Ponieważ sojusznicy nie przybyli, Michał cofnął się do Halicza⁴⁰. Ta złożona konfigu-

⁴⁰ PSRL, t. II, szp. 775: "Vozvel" bo bjalet" na Danila Michail" i Izjaslav" Ljach" i Rous' i Polovec' mnozestvo. Kondratovi že stav'ou, kde nyně grad Cholm' stoit' poslavlju emou ko CERV' nou voevat". Vasilkovi'em že srětivsim" e i bivim" sja s nimi, potma'd ljad'skie bojare privedo'a e pere Danila vo Gogodok". Michailovi že stojaščou na Pod'gorat, chotjašču snjatsja

racja wojenna jest zrozumiała tylko przy identyfikacji latopisarskiego Pod^ggoraj z Podhorajem (zob. mapa 1). Jeśli przyjąć wersję z Podgórzem, wówczas nie wiadomo po co Michał wycofał się na Podkarpacie, skoro przeciwnik stał w Gródku i odgradzał go od Konrada, z którym przecież chciał się połączyć. Bardziej logiczna jest wersja z Podhorajem: wówczas Michał zbliżył się do przeciwnika nie odsłaniając mu dostępu do Halicza, a jednocześnie mógł czekać na Konrada, z którym miał łączność przez szlaki po północnej stronie Roztocza. Kontakt ze spodziewanymi z południa Połowcami również nie był niczym zagrożony. Ponadto można było zaatakować Daniela korzystając z przecinającego Roztocze szlaku Podhoraj — Gródek (zob. mapy 1, 2). Pomyślna dla Michała, chociaż niewykorzystana sytuacja wynikała z zajęcia strategicznie ważnej pozycji na Roztoczu, właśnie w Podhoraju.

Można zatem z dużą pewnością przesunąć pierwszą wzmiankę o Podhoraju o półtora wieku wstecz, lekcje rękopisu pogodnińskiego i chlebnikowskiego uznać za skazone, a także wzbogacić geografie księstwa halicko-włodzimierskiego o jeszcze jedną miejscowość.

Trzeciwa relacja latopisu w decydujący sposób wzmacnia poszlaki na rzecz grodowego charakteru Podhoraja. Wynika z niej, że Podhoraj odgrywał rolę umocnionego punktu na szlaku komunikacyjnym łączącym Halicz z budującym się Chełmem oraz Włodzimierzem, czyli główne ośrodki księstwa halickiego i wołyńskiego, w newralgicznym punkcie na Roztoczu. Gęsto zalesiony, pusty osadniczo wał Roztocza, biegnący z północnego zachodu na południowy wschód był naturalną przegrodą komunikacji między południem a północą, a także między wschodem a zachodem. Jego zwężenie i obniżenie w okolicy Lwowa musiało być szczególnie uważnie kontrolowane przez władzę. Toteż ten odcinek Roztocza i jego przedpole były gęsto obsadzone przez grody i gródki strażnicze. Południowych wylotów przejść strzegły grody w Dobrostanach, Stradczu, Domażyrze, Rokitnie (być może znany z latopisu Borok ⁴¹) i Zawadowie; wylotów północnych wymieniony w latopisie gród Szczekotów ⁴² i Podhoraj oraz gródek w Grzybowicach ⁴³. Na przedstawionej liście grodów (zob. też mapa 2) zabrakło rzekomych grodzisk w Kulikowie i Zarudcach ⁴⁴ oraz także niepewnego grodziska w Hryńczukach opodal Kunina, choć dobrze pasowałyby do odtwarzanej sieci grodów ⁴⁵.

Wzajemne związki między topografią punktów obronnych i hipsografią pozwoliły odtworzyć hipotetyczną sieć drożną, bardzo silnie uzależnioną na Roztoczu od przebiegu wąskich dolinek, mających w tamtejszym krajobrazie szczególne walory komunikacyjne. Obraz, który się wyłonił po zastosowaniu tej metody jest obciążony niedostatkiem dokładniejszej chronologii; nie wiadomo, jak owe grody i przejścia funkcjonowały w czasie. Mogłaby to z powodzeniem rozstrzygnąć archeologia, lecz dotychczas przeprowadzono jedynie powierzchniowe i powierzchniowe badania, którym daleko do pożądanej precyzji chronologicznej. Możemy jedynie zauważyć

s Kondratom" i o'idajuš'ju Polevec' so Izjaslavom". Polovci že pridol' v zemlju galic'kouju, ne voschotě'a iti na Danila, vze'm'ju vsju zemlju galic'kouju, vozvrat'šasja. To sly' av, Michal' vozvrat'sja v Galic', a Kondrat' pobē'e do Ljehov" čeres" nošč' i toplijsja bjašet' ot vo' ego vo Vep'ru mnozestvo. Por. B. Włodarski, Polska i Ruś 1194—1340, Warszawa 1966, s. 109 i nn.

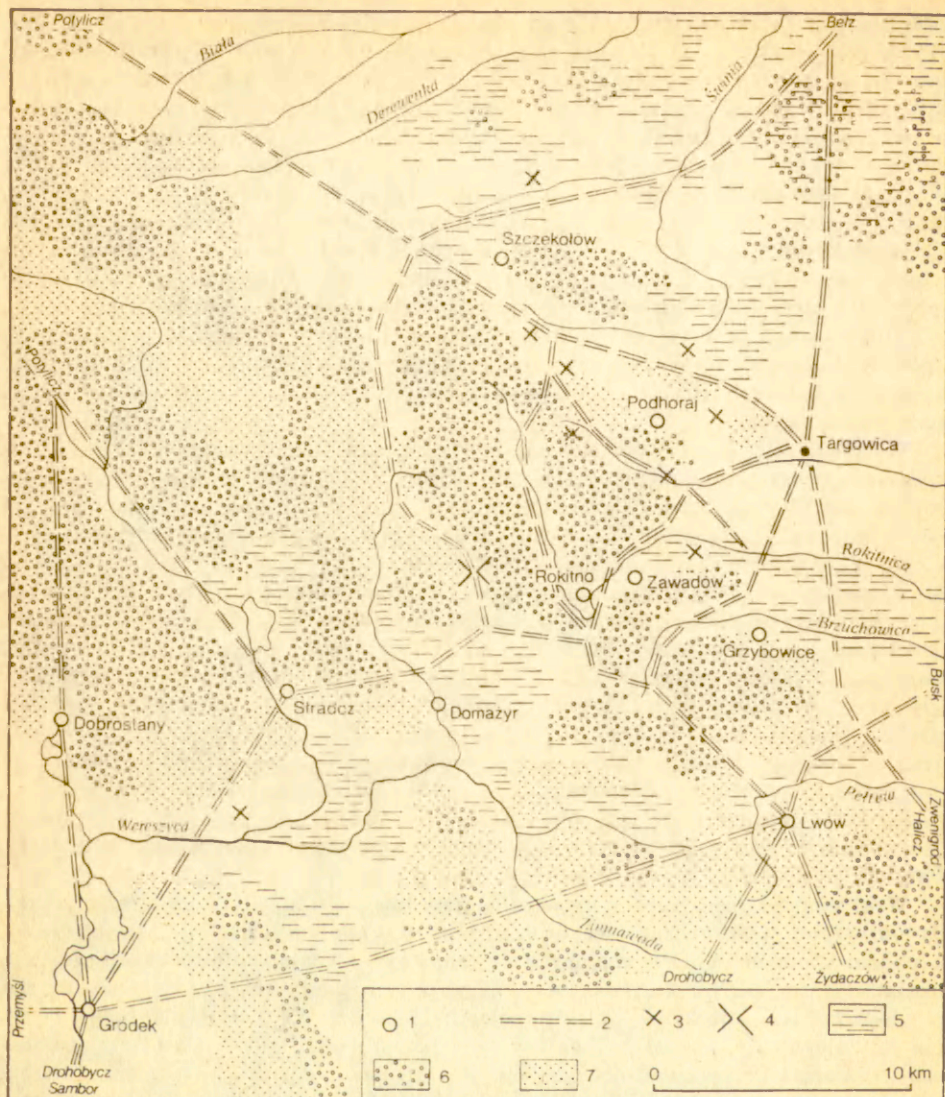
⁴¹ A. Petruševyč, op. cit., s. 44. Rzeczywiście obok grodziska jest osada Borki, lecz jakże to popularny toponim.

⁴² PSRL, t. II, szp. 793, 1241 r.

⁴³ Zawadów i Grzybowice były małymi gródkami o powierzchni około 20 arów, Szczekotów liczył około 1 ha, a grodzisko w Rokitnie ma 1,5 ha. O pozostałych brak informacji.

⁴⁴ Wyłącznym źródłem informacji o tych grodziskach są hasła Słownika Geograficznego.

⁴⁵ P. A. Rappoport badał grodzisko we wsi Hryńczuk, leżącej na dnistrzańskim Poniżu, kilkaset kilometrów od rejonu Podhoraja, zob. tegoż *Voенное зодство западно-руских земель X—XIV vv.*, „Materiały i issledovanija po archeologii SSSR”, nr 140, Leningrad 1987, s. 17. Autorzy katalogu „Archeolohični pam' jatyk przesunęli je do podlwojskich Hryńczuków.

Mapa 2. Roztoczański węzeł drożny w XIII w.

1 — grody; 2 — drogi (przebieg hipotetyczny); 3. *zawady, perespy* itp.; 4 — *worotyjska*; 5 — bagna (stan z pierwszej połowy XX w.); 6 — lasy (stan z pierwszej połowy XX w.); 7 — wzniesienia powyżej 300 m. Źródła: *Archeolohični pam'jatky Prykarpattja i Volyni rann'oslov'janskoho i dawn'orus'koho periodiv*, Kyiv 1982; A. A. Ratič, *Gorodišča Rostočja*. „Kratkie Soobščeniija Instituta Archeologii AN USSR”, vyp. 12, 1962; J. Pasternak, *Perši archeolohični rozkopy z rameny Bohoslov'skoj Akademii u L'vovi*, „Bohoslovija”, t. 14, 1936.

Carte 2. Noeud routier de Roztocze au XIII siècle

1 — castra; 2 — routes (réseau hypothétique); 3 — *zawady, perespy*, etc.; 4 — *worotyjska*; 5 — marécages (état de la première moitié du XXe siècle); 6 — forêts (état de la première moitié du XXe siècle); 7 — éminences dépassant 300 mètres. Sources, voir légende polonaise

późniejsze pojawienie się Lwowa i związanych z nim dróg, a więc prostego szlaku na Beż i zapewne szlaku na Wołyń oraz dróg na południe, które przedtem prowadziły północnymi stokami Roztocza w kierunku na Zwenigród. Zakłócenie starszego systemu drożnego przez powstanie Lwowa widoczne jest zresztą na mapie. Mimo tego niedostatku uzyskany obraz wydaje się dosyć wiarygodny. Droga prowadząca z Gródka przez Dobrostan na północ nosi na mapie WIG-u w skali 1:100.000 nazwę „Gościńiec Solarski”, co w zestawieniu z dawną rolą Gródka („Słony Gródek”) w zakresie zaopatrzenia w sól karpacką jest bardzo wymowne. Jest to odcinek znanego z lat 1539—1540 gościńca prasolskiego, wiodącego z Drohobycza przez Gródek do Potylicza i dalej do Beża i Włodzimierza⁴⁶. Wijący się szlak ze Lwowa przez Rokitno, Zawadów i Podhoraj jest dokładnie naśladowany przez zbudowaną w 1887 r. linię kolejową Lwów—Rawa Ruska—Beżec. Widać dziesiętnastowieczni inżynierowie uznali to pokrętne połączenie za optymalne w warunkach Roztocza. Wszystkie drogi dające ze Lwowa na północ starały się wyminąć trudne do sforsowania grząskie rozlewiska rzeczek Rokitny i Brzuchowicy, przeciskając się między ich wierzchowiskami a wzniesieniami Roztocza. Droga z Gródka przez Stradcz, Domażyr, Rokitno, Zawadów i koło Podhoraja (Kościejów, Kulików), jest dokładnie poświadczona w źródłach szesnastowiecznych, a niejasno w poprzednim stuleciu. Drogi wychodzące ze Lwowa dobrze są znane ze źródeł piętnasto- i szesnastowiecznych. Biegące przez Roztocze szlaki zapewniały komunikację na głównej politycznej osi księstwa halicko-włodzimierskiego Halicz — Zwenigród — Beż — Czerwień — Włodzimierz — Chełm (latopis poświadcza kontakty na linii Halicz — Podhoraj — Czerwień — Chełm oraz Halicz — Szczekotów) oraz na ważnej osi handlowej Podkarpacie — Wołyń, którą ziemie ruskie zaopatrywały się w sól. Obie osie krzyżowały się właśnie na Roztoczu, tworząc tu węzeł drożny o dużej ważności, potwierdzonej niezwykle skupieniem grodzisk. W tym świetle jawnie widoczna jest geneza Lwowa, szybko przejmującego i koncentrującego funkcje polityczne i handlowe obydwu osi i wyrastającego na wielki ośrodek — właśnie polityczny i handlowy — zjednoczonego państwa Romanowiczów. Inna, równoleżnikowa oś czarnomorska nabrała dominującego znaczenia później, dopiero w XIV w.

Z zaskakującą wyrazistością wyłania się jeszcze jeden trakt, wiodący północnymi stokami Roztocza z dzielnicy halickiej przez Podhoraj i Szczekotów w kierunku Potylicza (mapa 2). Nie poświadczony w źródłach ruskich⁴⁷, był zapewne skrótem szlaku Halicz — Beż — Czerwień — Szczebrzeszyn — Sutejsk — Tarnawa, biegnąc przez Potylicz górną Solokią i górnym Wieprzem do Szczebrzeszyna⁴⁸. Jeden odcinek tego szlaku zaktywizuje się na nowo w końcu XVI w. pobudzony lokacją Zamościa, gdy powstaną nowe ośrodki, a właściwie odżyją stare, ale nieco przesunięte; Żółkiew od Podhoraja i Szczekotowa, Rawa Ruska od Potylicza.

Istnieje jeszcze jedna przyczyna tak pilnego strzeżenia przejść przez Roztocze. Literatura zgodnie prowadzi granice księstwa halickiego z wołyńskim wzdłuż wału Roztocza⁴⁹. Tutaj też schodziła się wschodnia granica dzielnicy przemyskiej (zob. mapa 3). Chociaż granica halicko-wołyńska doznawała fluktuacji⁵⁰, jednak jej utrzymywanie się na Roztoczu usprawiedliwia koncentrację gródków w tym miej-

⁴⁶ AGAD, MK ks. 57, k. 114 v — 120 v; MK ks. 59, k. 271—283.

⁴⁷ *Lustracja starostwa lwowskiego z 1570 r.*, s. 44, wspomina drogę z Potylicza do Lwowa, przechodzącą przez Roztocze i las Haraj w okolicy Rokitna.

⁴⁸ Por. T. Wąsowicz, *Uwagi w sprawie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Lubelszczyźnie*, „Archeologia Polski”, t. VI, 1961, z. 2, s. 240. Tamże analogie z systemem komunikacyjno-obronnym Roztocza zachodniego.

⁴⁹ M. Hruszevs'kyj, *Istorijsja Ukrainy-Rusy*, t. II, L'viv 1905, s. 372 i mapa; B. A. Rybakov, *Karta naselennych punktov domogol'skoj Rusi* [w:] *Istorijsja kul'tury drevnej Rusi*, t. I, Moskwa 1948; V. T. Pasuto, *Očerki po istorii galicko-wołyńskiej Rusi*, Moskwa 1950, mapa.

⁵⁰ O tym dokładnie M. Hruszevs'kyj, op. cit., t. II, s. 372.

scu. Z nimi musiała być związana specjalna kategoria ludności, powołana do strzeżenia przejść granicznych. Jest możliwe, że widoczni w czasach polskiego panowania manowie w Łozinie, Karacynowie i Jańskich, tuż obok „Worotyjska” i dużego grodziska w Rokitnie, zostali tam osadzeni jeszcze w czasach ruskich, bo później Roztocze utraciło ostatecznie swój graniczny charakter⁵¹. Możliwe, że i Podhoraj został wyposażony w ludność służebną, aczkolwiek źródła podsuwają bardzo słabe poszlaki w tej mierze⁵².

III. Wołość podhorajska

Dwie wzmianki o powiecie podhorajskim z lat 1392 i 1393 skłaniają do postawienia pytania, czy rola Podhoraja nie ograniczała się tylko do funkcji strażniczych wobec szlaku i targu? Zdają się one przemawiać za terytorialnością grodu, który mógł posiadać podległy sobie okręg i sprawować wobec niego funkcje administracyjne.

Zasięg powiatu podhorajskiego z końca XIV w. można zrekonstruować pomimo znikomej informacji źródłowej. Dwa wspomniane wyżej dokumenty sytuują w powiecie podhorajskim osiem osad⁵³. Bez wahania można do nich dodać Zarudce na Podhoraj oraz Pieczychwosty na Podgórzu⁵⁴ oraz dołączyć sam Podhoraj i związaną z nim Targowicę. Zebrany w ten sposób tuzin miejscowości, grupujących się w dobrze czytelnym kompleksie rozłożonym na północ od Lwowa, wyznacza kościec rekonstruowanego okręgu grodowego w sposób wystarczająco wiarygodny. Próba zamknięcia go granicami naturalnymi wypadła pomyślnie; od zachodu niekwestionowaną przegradą osadniczą jest wał Roztocza, od północy szeroki pas lasu, poprzedzianego bagnami, utrudniający, a czasem nawet uniemożliwiający komunikację w kierunku południkowym⁵⁵, od południa zaś łatwiejsza do sforsowania, ale wyraźna linia mokradeł w szerokim, rozlewającym się korycie

⁵¹ Ciekawe w tym względzie jest potwierdzenie Kazimierza Jagiellończyka posiadania dworzyska w Łozinie dla Wołocha Iwaszka z 1469 r., które obciążone jest powinnościami w postaci obowiązku stróży i objazdu oraz obrony przed Tatarami na granicach Podola. Archaizm powinności nasuwa myśl o przesunięciu obowiązku obrony ze starej na nową granicę, bardzo odległą od siedziby służów — *Materyjały* nr 55; *Zerela do istorii Ukraïny-Rusy*. T. III: *Ljustracyi korolivšyn v zemljach chol'msk'ij, bel'z'k'ij i l'vivsk'ij z 1564—1565 hh.*, wyd. M. Hruševs'kyj, L'viv 1900, s. 377. Podobny dokument uzyskali Stanko i Iwanko Dawidowicze z pobliskich Jańskich, także zobowiązani jeździć *ad granicies Regni [...] et extra [...] in custodiam contra Tartharos* — „Kniż pol'skoj Koronnoj Metriki XV stoletija”, t. I, Warszawa 1914, nr 145, r. 1451; *Zerela...*, t. III, s. 376. Jeszcze w XVI w. nazywano ich bojarami: *Jańscy i lozińscy bojarowie [...] należą ku zamku lwowskiemu, powinni na straż jechać czassu trwoży na granicę, gdy jem starosta rozkaże. Powinni też i w łowy jachać* — AGAD, ASK, LVI L.I., s. 42. W sąsiednim Karacynowie widać podobnych *venatores regales* — AGAD, ASK, O.XVIII 47, k. 71 v, lustracja 1616 r. Państwa wczesnofeudalne nierzadko angażowały obcoplemienną (w tym przypadku wołoską) kolonizację do strzeżenia rubieży granicznych.

⁵² W sąsiednim Kościejowie istniało dworzysko obciążone służebnościami — AGZ, t. III, nr 71, 1399 r.

⁵³ Udnów, Zapytów, Bolszów, Chreniów, Podliski (Małe albo Wielkie) i Rudańce oraz Zelechów i Monaster-Spas — zob. mapa załącznikowa.

⁵⁴ Jak spolszczyła kancelaria królewska niewątpliwy Podhoraj z ruskiego dokumentu Władysława Opolczyka z 1376 r. — AGAD, MK, ks. 71, k. 28—29.

⁵⁵ *In slivis seu palludibus Thurinskje et [S]merekowskte* — 1539, MK, ks. 58. k. 57; „biłoto wielkie” w Błyszczowodach — 1569, ASK, O.XVIII 45 k. 266. Dziewiętnastowieczny opis powiatu żółkiewskiego informuje, że „znaczne moczary znaczą się [...] osobliwie po przestrzeniach lasowych i łąkowych w Mostach Wielkich, w Rekliniu i Zubowmostach, mnóstwo mniejszych zaś po lasach i łąkach do powiatu tutejszego należących” — Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (cyt. dalej: BOss.), rkps 9744/III, s. 6.

Tabela 1

Pierwsze wzmianki o miejscowościach powiatu podhorajskiego (do 1470 r)

Lp	Nazwa miejscowości	Rok	Źródło
1	2	3	4
1.	Artasów	1399	W. Abraham, <i>Jakub Strepa</i> ... dok. VI
2.	Banunin	1440	AGZ XIV 24
3.	Batiatycze	1406	PDL II s. 18
4.	Blyszczwyody	1420	PDL III s. 67
5.	Bolszów	1392	ZDM 1587
6.	Ceperów	1405	AGAD, kolekcja Czolowskiego 388
7.	Chreniów	1392	ZDM 1587
8.	Czestynie	1437	AGZ XIII 581
9.	Dernów	1444	AGZ XIV 951
10.	Doroszów	1398	AGAD, kolekcja Czolowskiego 388
11.	Dziębuki	1385	„Towarzysz duchowieństwa katolickiego” I (1864) s. 488
12.	Dziedziłów	1389	AGAD, kolekcja Czolowskiego 388
13.	Glińsko (Grodzisko)	1368	KDM III 816
14.	Grzęda	1440	AGZ XIV 29
15.	Horpin	1362	ZDM 2534
16.	Hrebeńce	1399	W. Abraham, op. cit., dok. VI
17.	Jakimów	1451	AGZ XIV 2521
18.	Jaryczów	1372—1378	<i>Źródła dziejowe</i> , t. XVIII cz. 1, B. s. 18
19.	Jańska	1451	AGZ V 131
20.	Kamionka (Strumiłowa)	1406	PDL II s. 18
21.	Kłodno	1389	AGZ II 19
22.	Kłodzienko	1448	AGZ XIV 1998
23.	Koszulów	1440	ZDM 2237
24.	Kościejów	1377	AGZ II 7
25.	Krechów	1456	AGZ XIV 3497
26.	Kukizów	1440	AGZ XIV 3
27.	Kulików	1397	AGZ I 10
28.	Leszczów	1441	AGAD, kolekcja Czolowskiego 388
29.	Lisko	1456	AGZ XIV 3517
30.	Łozina	1444	AGZ XIV 1106
31.	Macoszyn	1368	KDM III 816
32.	Mierzwica	1377	AGZ II 7
33.	Milatyn	1387	PDL I s. 82
34.	Mohylany	1399	W. Abraham, op. cit., dok. VI
35.	Mokrotyn	1399	tamże
36.	Monaster (Spas)	1362	ZDM 2534
37.	Nadycze	1424	AGAD perg. 7259
38.	Nahorce [Wschodnie]	1362	ZDM 2534
39.	Nahorce [Zachodnie]	1397	AGAD, kolekcja Czolowskiego 635
40.	Niesłuchów	1440	AGZ XIV 3
41.	Nieśmienica	1368	KDM III 816
42.	Nowe Siodło [Nowy Dwór]	1392	AGZ IV 3
43.	Nowosiółki Liskie	1443	AGZ XIV 892
44.	Pieczychwosty	1376	AGAD, MK 71 k. 28—29
45.	Podhoraj	1236	PSRL II szp. 775
46.	Podliski [Małe albo Wielkie]	1392	ZDM 1587
47.	Przedrzymichy	1386	AGZ II 13
48.	Przemiwólki	1440	AGZ XIV 3
49.	Remenów	1399	W. Abraham, op. cit., dok. VI
50.	Rokitno	1424	<i>Lustracja starostwa łwowskiego z 1570 r.</i> , s. 43
51.	Ruda	1447	AGAD, kolekcja Czolow.k'ego 388
52.	Rudańce	1392	ZDM 1587
53.	Sieciechów	1456	AGZ XIV 3634
54.	Skwarzawa	1368	KDM III 816

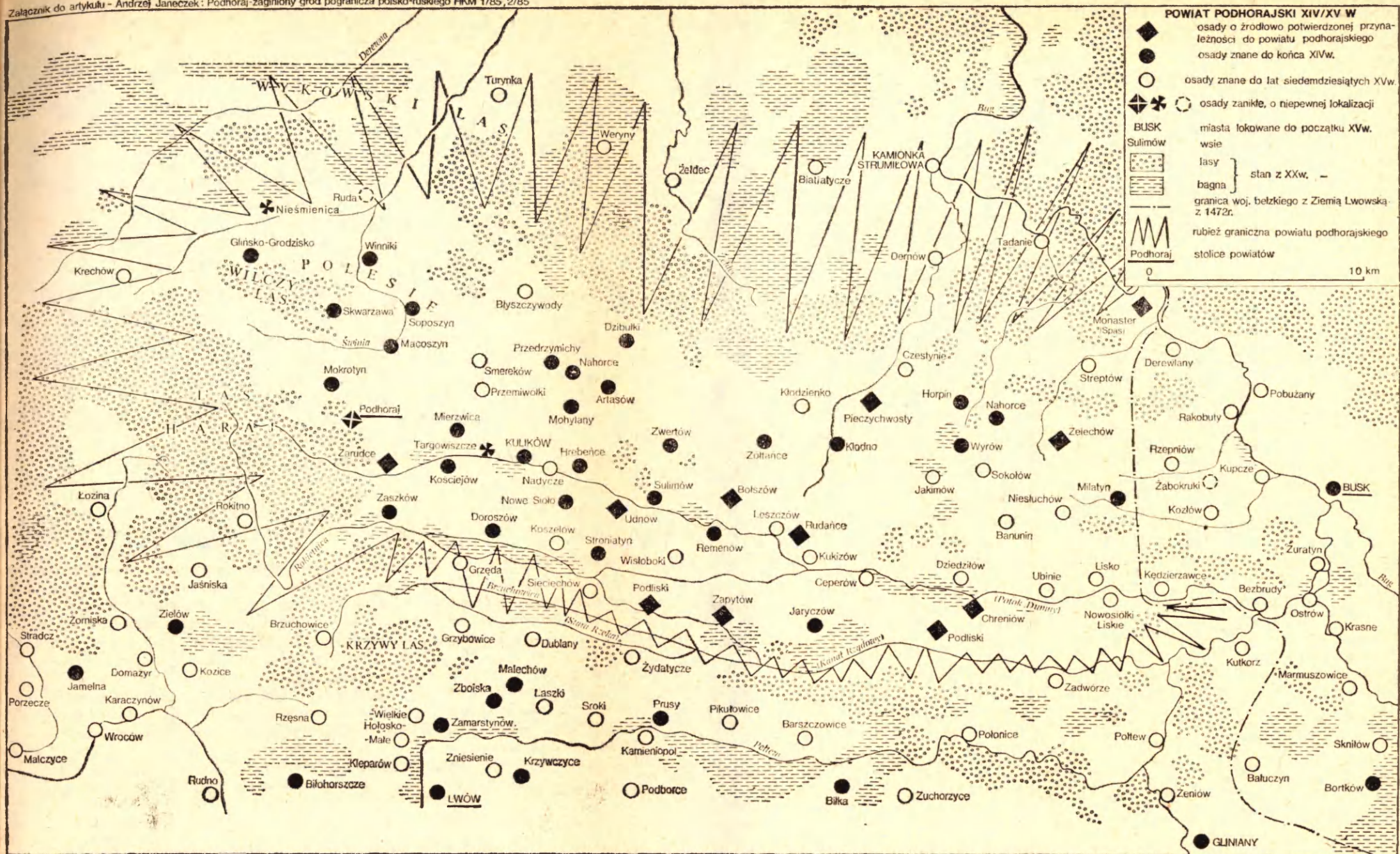
1	2	3	4
55.	Smereków	1440	AGZ XIV II
56.	Sokołów	1456	AGZ XIV 3668
57.	Soposzyn	1368	KDM III 816
58.	Streptów	1426	BAN Lwów, kolekcja Czolowskiego 586
59.	Stroniatyn	1399	W. Abraham, op. cit., dok. VI
60.	Sulimów	1360	KDM III 739
61.	Tadanie	1448	BOss. 4762/II, k. 256 v
62.	Targowiszcze	przed 1370— 1378	AGAD, MK 14 s. 165 (wzmianka niepewna) AGZ II 8
63.	Turyńka	1439	BAN Lwów, kolekcja Ossolińskich 2413/III, k. 49 v
64.	Ubinie	przed 1446	AGZ XIX 2685
65.	Udnów	1392	ZDM 1587
66.	Weryny	1439	BAN Lwów, kolekcja Ossolińskich 2413/III, k. 49 v
67.	Winniki	1368	KDM III 816
68.	Wisłoboki	1441	ZDM 2306
69.	Wyrów	1362	ZDM 2534
70.	Zapytów	1363	AGAD, kolekcja Czolowskiego 388
71.	Zarudce	1386	AGZ II 13
72.	Zaszków	1377	AGZ II 7
73.	Zwertów	1358	„Towarzysz...” I (1864), s. 486—488
74.	Żelechów	1393	<i>Materiały</i> 8
75.	Żeldec	1455	AGZ XIV 3270
76.	Żółtańce	1358	ZDM 2532

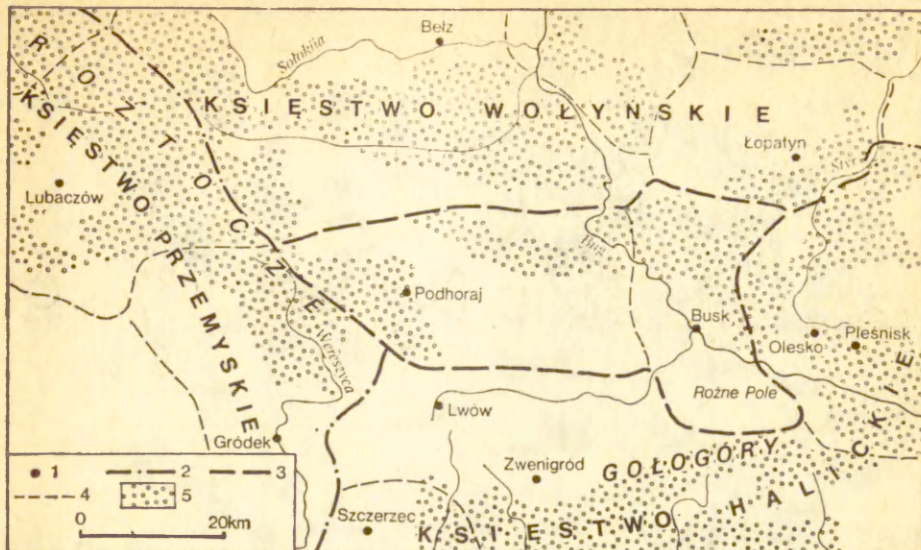
rzeczki Brzuchwicy⁵⁶. Jedynie granica wschodnia nie narzuca się z taką oczywistością, lecz z dużą dozą pewności można ją przeprowadzić podług zasięgu sąsiedniego powiatu buskiego, tak jak jest znany z rejestru poboru łąnowego w 1472 r.⁵⁷ Nie jest to linia oparta na wyraźnej granicy naturalnej, aczkolwiek z grubsza pokrywa się z zasięgiem formacji krajobrazowej, charakterystycznej dla Podhoraja, przechodzącej dalej w bardziej wyrównaną i niżej położoną dolinę Bugu, w której leży Busk.

Wyznaczone tą metodą granice, a raczej rubieże graniczne wyodrębniają w dość wiarygodny sposób podhorajski okręg grodowy (mapa załącznikowa) jeśli założyć, że granice terytoriów grodowych powinny mieć uzasadnienie przyrodnicze. Jako dodatkowy sprawdzian może służyć konfiguracja granic najstarszych parafii łacińskich. Ich znaczenie w tej mierze nie wpływa z wątpliwej reguły identyczności granic państwowych z parafialnymi. Na dawnych terenach ruskich takiej tożsamości nie da się dowieść. Łacińska sieć parafialna była młoda, zaś organizacja państwowa oparta na strukturze staroruskiej. Zbieżności między nimi mogą być niezależne od siebie, jeśli obydwie struktury — państwowa i kościelna — opierały się na tych samych granicach naturalnych. Toteż granice parafialne są tylko potwierdzeniem, manifestacją ważności naturalnych przegród terenowych. Zrekonstruowane pierwotne zasięgi najstarszych ośrodków parafialnych w żadnym miejscu nie lekceważą granic krajobrazowych, uznanych przez nas za hipotetyczne granice powiatu podhorajskiego (mapa 4). Szczególnie wyraźnie rysuje się granica południowa, szczęśliwie podkreślając swą ważność, niezbyt przekonująco dostrzegalną na mapie

⁵⁶ Dobrze widoczna na mapie Miega oraz późniejszych mapach topograficznych, mimo melioracji i zbudowania Kanalu Rządowego, musiała w dawniejszych czasach silnie kształtować krajobraz tych okolic: *Podlesky circa magnum lutum* — 1411 r., ZDM, nr 1756; *most in loco palustris ac lutosus między Podliskami a Zydaticzami* — 1533 r. AGAD, dok. perg. 5892; *locus lutosus et paludinosus inter [...] villas Stroniatyn, Kozelów, Podleski et [...] Drohoszów* — 1542 r., MK, ks. 63 k. 282.

⁵⁷ AGAD, ASK O.I 19, k. 10—11.

Mapa 3. Wołość podhorojska w strukturze terytorialnej XIII w. (Próba rekonstrukcji)

1 — główne grody; 2 — granice księstw; 3 — zmienny odcinek granicy halicko-wołyńskiej; 4 — granice wołości; 5 — lasy

Carte 3. Volost' de Podhoraj dans la structure territoriale du XIIIe siècle (essai de reconstruction)

1 — castra principaux; 2 — frontières des duchés; 3 — fragment changeant de la frontière de Halicz et de Volhynie; 4 — frontières des volost'; 5 — les forêts

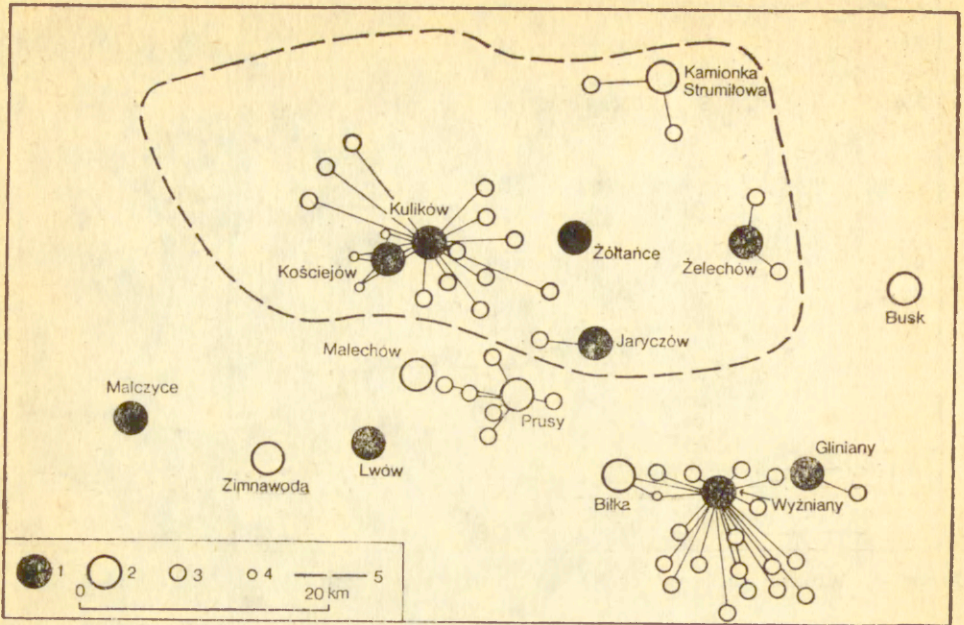
fizycznej. W podobny sposób, choć też nie zawsze, może przejawiać się ważność granic naturalnych poprzez zasięgi zwartych kompleksów gospodarczych⁵¹.

Powiat podhorojski, zrekonstruowany w swym kształcie z końca XIV w. pochodzi niewątpliwie z czasów władztwa ruskiego. Dowodzi tego dająca się obserwować stałość granic najniższego rzędu (wołości) po zdobyczach Kazimierza Wielkiego i Jadwigi na Rusi, przy jednoczesnej zmienności podziałów terytorialnych wyższego rzędu, ziem, czyli kompleksów wołości. Cały system grodowy z czasów ruskich został bez zmian przejęty przez polski system administracji, skoro jej służył już w pierwszym dziesięcioleciu po zdobyciu Rusi w 1349 r.⁵² Po połowie XIV w. nie powstały żadne nowe ośrodki grodowe. Staroruska proveniencja wołości — powiatów została dwukrotnie potwierdzona bezpośrednią wzmianką źródłową⁶⁰. A zatem geneza wołości-powiatu podhorojskiego powinna również sięgać czasów panowania książąt ruskich. To potencjalne prawdopodobieństwo, wyprowadzone z ogólnej tendencji przemian krajobrazu politycznego, wzmocnione jest czterema przesłankami szczegółowymi. Po pierwsze, Podhoraj ma cechy ośrodka grodowego (hipotetyczny gród, nieco odsunięty targ). Po drugie, powiat podhoraj-

⁵¹ Np. pobliskie dobra gliniańskie, może relikty wołości gliniańskiej. Zob. AGAD, MK, ks. 14, s. 165, 1485 r.

⁵² Np. w 1357 r. *districtus Grodecensis*, w 1358 r. „*districtus Lemburgensis*”.

⁶⁰ *Opidum Rzeschowiense cum suo toto districtu in terra Russie situm, secundum quod antiquitus per serenissimos duces Russie extitit limitatum-Coder diplomaticus Poloniae*, wyd. L. Rzyszczewski i A. Muczkowski, t. I, Warszawa 1847, nr 119, 1354 r.; *castrum [...] et oppidum Busko cum toto eius districtu in fluvo Bug in terra Lembergensi situm, secundum quod antiquitus per serenissimos suos antecessores et duces Russiae fuit limitatum* — Archi-

Mapa 4. Sieć parafialna na obszarze pow. podhorojskiego XIV—XV w.

1 — parafia znana od lat trzydziestych XV w.; 2 — parafia znana w XV w.; 3 — wsie należące do parafii; 4 — wsie o spornej lub zmiennej przynależności parafialnej; 5 — granica pow. podhorojskiego. Źródła, zob. aneks 1

Carte 4. Réseau des paroisses sur le territoire du district de Podhoraj au XIVe—XVe siècles

1 — paroisse connue jusqu'aux années trente du XVe siècle; 2 — paroisse connue au XVe siècle; 3 — campagnes appartenantes à la paroisse; 4 — campagnes dont l'appartenance à la paroisse était contestée ou changeait; 5 — frontière du district de Podhoraj. Sources, voir annexe 1

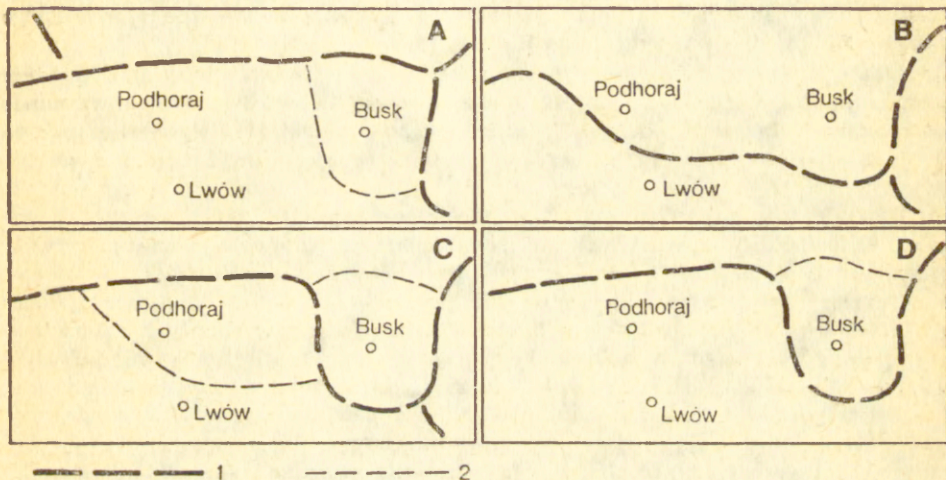
ski, pojawiający się w źródłach w latach 1392—1393 nie mógł być nową i dowolną kreacją Jagielli. Po trzecim, spotykamy się w latach 1376, 1402 i 1426 z tradycjami dawnego okręgu podhorojskiego (*Pieczychwosty na Podgórzu, Zarudce na Podhoraj, pars Russie vulgariter dicta Podoraje*⁶¹). Czwartą przesłanką jest struktura własności ziemskiej w otoczeniu grodu, dowodząca istnienia tu przed połową XIV w. domeny książęcej⁶².

wum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie" (cyt. dalej: A. Sang.), wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, t. V, Lwów 1897, nr 5, 1376 r. Wprawdzie gramatycznie *limitatum* odnosi się tu do *oppidum* i *castrum*, lecz ścisły związek grodu ze swym okręgiem (*cum suo toto districtu*) pozwala sądzić, że powoływana limitacja obejmowała w rozumieniu wystawców (Kazimierza Wielkiego i Władysława Opolczyka) nie sam ośrodek, lecz całe jego terytorium, które były ze sobą nierozłączne i trudne do oddzielenia w świadomości ówczesnych.

⁶¹ AGAD, MK, ks. 71, k. 28—29; AGZ, t. II nr 26, 27; MPH, t. VI, s. 636. W zapisach z lat 1402 i 1426 nie może tkwić echo samego tylko dystryktu podhorojskiego, kilkunastomiesięcznej efemerydy króla Jagielli.

⁶² Próba rekonstrukcji stanu posiadania w czasach ruskich wskazuje, że niemal wszystkie osady wołości podhorojskiej należały do panującego z wyjątkiem kilkunastu bardziej oddalonych wsi, które jako własność bojarska w innym oczywiście zakresie podlegały ósrodkowi wołości. Analiza przemian własności ziemskiej przekracza ramy tej pracy, ale zastępuje na osobne rozpatrzenie; tam też powyższe stwierdzenie znajdzie podbudowę źródłową.

Podhoraj występuje pod 1235 r. jako miejscowość o charakterze obronnym, aczkolwiek nie mamy wskazówek, by pełnił w tym czasie funkcję zarządu terytorialnego. Nie jest wykluczone, że późniejsze terytorium podhorojskie było wtedy administrowane z Buska, czemu sprzyjałby brak barier osadniczych i przyrodniczych między nimi. Czy funkcje stołeczne Podhoraja były w pełni rozwinięte, nie możemy rozstrzygnąć. W każdym razie kształt granic zrekonstruowany dla końca XIV w. można przenieść w ogólnych zarysach na czas pierwszego notowania Podhoraja, przydzielając mu jako najbliższych sąsiadów wołość gródecką od zachodu, wołość zwenigrodzką od południa, wołość buską w ściślejszym znaczeniu od wschodu i wołość bełską od północy (mapa 3)⁸⁵. Chronologię tego

Mapa 5. Zmiany graniczne wokół Podhoraja u schyłku XIV w.

1 — granica ziemi lwowskiej z ziemią bełską; 2 — granice wołości; A — do 1386, B — 1388, C — 1392—1393, D — 1397—1772

Carte 5. Changements des frontières autour Podhoraj au déclin du XIVe siècle
1 — frontières entre la terre de Lwów et celle de Bełz ; 2 — frontières de la volost' ; A — avant 1386, B — 1388, C — 1392—1393, D — 1397—1772

układu wyznacza Lwów, wyraźnie pozbawiony swej wołości. Wyrósł on w trzecim ćwierćwieczu XIII w., a zatem struktura okolicznych okręgów grodowych musiała być w tym czasie już dobrze ustabilizowana, skoro nie uległa przemianom na tyle głębokim, że zataryłyby wcześniejszy układ. Chronologię początkową mógłby wyznaczyć czas powstania grodów — centrów wołości. Bełza, Buska i Zwenigrodu (Dźwinogrodu) nie można brać pod uwagę ze względu na ich wczesną genezę i ponadregionalne znaczenie⁸⁴. Początki innych grodów, należących do rzędu typowych czoł wołości, jak Gródek, Szczerzec czy Lubaczów, nie są znane wskutek żenująco słabego zaawansowania badań archeologicznych. Chronologia struktury grodowej, jej początków i rozbudowy jest w obecnym stanie wiedzy niemożliwa do precyzyjniejszego ustalenia.

⁸⁴ Granice wołości oparte zostały na najstarszych, znanych ze źródeł XIV—XV w. granicach powiatowych, stąd ich bieg ukazany został w sposób orientacyjny. Mapa ma charakter wstępny, hipotetycznego szkicu; potrzebne są oddzielne badania wyjaśniające np. rolę mniejszych ośrodków (Glinian, Gologór czy Jaworowa) w strukturze grodowej.

⁸⁵ Bełz notowany pod 1030 r. — PSRL, t. II, szp. 138; Zwenigród pod 1087 r. — szp. 197; Busk pod 1097 r. — szp. 241. Busk jest zupełnie nierozpoznany archeologicznie.

W każdym razie sieć wołości była tu dobrze wrosnięta w struktury osadnicze i krajobraz naturalny już w XIII w. Ówczesne podziały wyższego rzędu wykazywały rubieże graniczne okręgów grodowych, nigdzie nie naruszając ich integralności. Główna granica polityczna tego czasu, oddzielająca księstwo wołyńskie od halickiego biegła równoleżnikowo grzbietem Roztocza, dalej jej linia przerzucała się z południowej granicy wołości podhorajskiej i buskiej na północną. Trwała granica na Roztoczu zawdzięczała swą stabilność podstawom geograficznym, lecz jej kontynuacja w kierunku wschodnim traciła tak niezachwianą linię oparcia, jaką stwarzał gęsto zalesiony pas wzniesień. Narzucały tu się z równą siłą dwie granice naturalne; pasmo lasów i mokradeł począwszy od Rawy Ruskiej do Brodów albo skraj wschodniego Roztocza i Gołogór. Stąd wynikała znana z latopisów chwiejna przynależność Buska, a zapewne i związanego z nim Podhoraja⁶⁵ do Wołynia albo Halicza.

Jedna z linii, pełniąca rolę południowej granicy wołości buskiej i zarazem granicy międzydzielnicowej, znajduje mocne poparcie w dwukrotnej wzmiance latopisarskiej. Raz pod rokiem 1097, drugi raz pod rokiem 1144 występuje *pole na Roźni* jako punkt linearnej niemal granicy między księstwem halickim a włodzi-mierskim (*meża*)⁶⁶. Położenie tego miejsca zajmowało historiografię od przeszło stu lat; z kilkukrotnych prób lokalizacji ostateczna jest ta, która sytuuje „Roźne pole” w pobliżu wsi Borków, niedaleko folwarku Różwola, gdzie przetrwały mikrotoponimy „Riżna” i „Pidriżna”⁶⁷. Na jej korzyść przemawia dodatkowo niewykorzystana dotąd wzmianka w dokumencie Jaśka Kmity, nadającego dobra *Bartkovo cum Roszna in districtu Buscensi*⁶⁸. Ten jedyny w starszych źródłach — poza latopisarским — zapis toponimu, poprzez kontekst z Borkowem uwiarygodnia lokalizację „Roźnego pola”, która wypada niemal dokładnie na linii granicznej późnośredniowiecznego i nowożytnego powiatu buskiego. Wielowiekowa (1097—1772), zdumiewająca stabilność tej linii, co prawda zmieniającej swój charakter z politycznej na administracyjną wzmacnia rozwijaną uprzednio tezę o staroruskiej genezie tutejszego krajobrazu politycznego.

Powstanie i kariera Lwowa wyraźnie zakłóciła geografii grodów i wołości najbliższej okolicy. Lwów nie tylko przejął rolę zniszczonego przez Tatarów Zwenigrodu, ale osiągnął pozycję ośrodka o randze wyższej, przyciągając do siebie okoliczne centra wołości. W orbicie przyciągania musiały znaleźć się Podhoraj, poprzednio ciągnący do Buska, jak i sam Busk, a także Gródek⁶⁹ i Szczerzec. Taki właśnie był najstarszy znany nam, a pochodzący z drugiej połowy XIV w. kształt ziemi lwowskiej (*terra Lemburgensis*). Wołość podhorajska, już poprzednio — jak się zdaje — poddająca się wpływowi Buska, wskutek oddziaływania bardzo blisko położonego Lwowa, narażona była na dezintegrację. Toteż aż do 1392 r. powiat podhorajski nie pojawił się w żadnych źródłach pisanych (jego miejscowości były zaliczane do powiatu lwowskiego), a po dwóch wzmiankach zanikł ostatecznie.

Staroruska geneza struktury grodowej wiąże się z równie starą metryką osadnictwa. Pouczająca będzie tu obserwacja, czy osadnictwo jest ustabilizowane.

⁶⁵ Na związek Podhoraja z Buskiem wskazuje potencjalna przenikliwość granicy między obiema wołościami oraz wspólnota mocnych granic północnej i południowej.

⁶⁶ PSRL, t. I, szp. 270, 311.

⁶⁷ M. Hruszevs'kyj, *Roźne pole*, „Zapysky Naukovocho Tovarystva im. Sevczenka”, t. LXXVII, 1907, s. 171—176; B. Hosovs'kyj, *Knjażi Holu Hory i Roźne Pole*, „Litopys Cervonoj Kalyny”, 1939, č. 3, s. 13—16; c. 4, s. 16—18. Całą literaturę na ten temat zebrał ostatnio O. A. Kupcyns'kyj, *Mikrotoponimja kak istočnik istoričeskoj geografii*, „Voprosy geografii”, t. 70, 1966, s. 126—130.

⁶⁸ CDIA Lwów, f. 134, op. 1, spr. 539, 1374 r.

⁶⁹ Gródek poprzednio musiał należeć do udziału przemyskiego, na co wskazuje zasięg diecezji przemyskiej Kościoła wschodniego, znany dopiero z XVII w., ale na tym odcinku bardzo dawny.

Dla najwcześniejszego okresu, w którym jest to źródłowo możliwe tzn. dla drugiej połowy XV w., nie daje się zauważyć szczególnie żywej intensyfikacji zaludnienia. Większość osad istniejących w XIX w. została zanotowana przed upływem siódmego dziesięciolecia XV w., to jest w okresie rozpowszechnienia pierwszego masowego źródła, jakim są zapiski sądowe ziemskie i grodzkie. Przybywają w tym czasie osady siostrzane⁷⁰, co wskazuje raczej na wewnętrzne, miejscowe siły kolonizacyjne. Wkracza osadnictwo wołoskie⁷¹ i na prawie wołoskim⁷², głównie na tereny leśne, trudne do uprawy. Wkracza też na peryferie wołości osadnictwo posługujące się prawem niemieckim. Północno-wschodni zakątek powiatu stał się terenem rozległej akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez Jerzego Strumiłłę, kolejno chorążego, podkomorzego i kasztelana lwowskiego. Osadził on tu wsie Dernów i Łany oraz przeprowadził nową lokację miasta Kamionki, nazywanej odtąd Strumiłową⁷³. Poza zagospodarowaniem mało atrakcyjnych rubieży wołości i poza lokacją Kulikowa (która będzie omówiona niżej) powiat podhorajski nie przeżywał w późnym średniowieczu wielkich przemian zaludnienia, ponieważ obszary dobrych warunków osadniczych były już wyczerpane. Nie dotykały go wielkie prądy migracyjne na taką skalę, jak np. stało się to z najbliższą okolicą Lwowa, co wykazuje statystyka imion mieszkańców wsi w XV w.⁷⁴. Wynika z tego jednoznaczny wniosek, że krajobraz osadniczy jądra wołości ustabilizował się w zasadzie przed aneksją do Korony⁷⁵, zaś w latach następnych obserwujemy obraz pewnej intensyfikacji, a miejscami nawet regresu, jak tego dowodzą osady zaginione: Podhoraj i Targowiszcze, a także Nieśmienica z Rudą⁷¹. Chłonność osadnicza centralnej części wołości musiała się wyczerpać jeszcze przed przyłączeniem Rusi Czerwonej do Polski.

⁷⁰ Przedrzymychy Wielkie i Małe, Podliski Wielkie i Małe, Jaryczów Nowy i Stary, Dorozów Wielki i Mały, Skwarzawa Nowa i Stara.

⁷¹ Krechów — AGZ, t. XIV, nr 3497, Żeldec — AGZ, t. XIV, nr 499, t. XV, nr 86; Chodor Valachus de Zelecz, Drahuz knez de Zelecz; Pieczychwosty; nie licząc wołoskich strażników granic z doby książęcej na Roztoczu.

⁷² Drohowyż — P. Persowski, *Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w ziemi lwowskiej*, Lwów 1926, s. 92; Jańńska, wieś osadzona w 1451 r. — AGZ, t. V, nr 131; Łozina — o osadzeniu wsi z kniazieniem obok osady służebnej mówią zeznania starców w *Lustracji starostwa lwowskiego z 1570 r.*, s. 38; Mokrotyń — *knyacz Nynka de Mokroczyño* — AGZ, t. XIV, nr 561, 565; Turynka — *Zerela...*, t. III, s. 396—397.

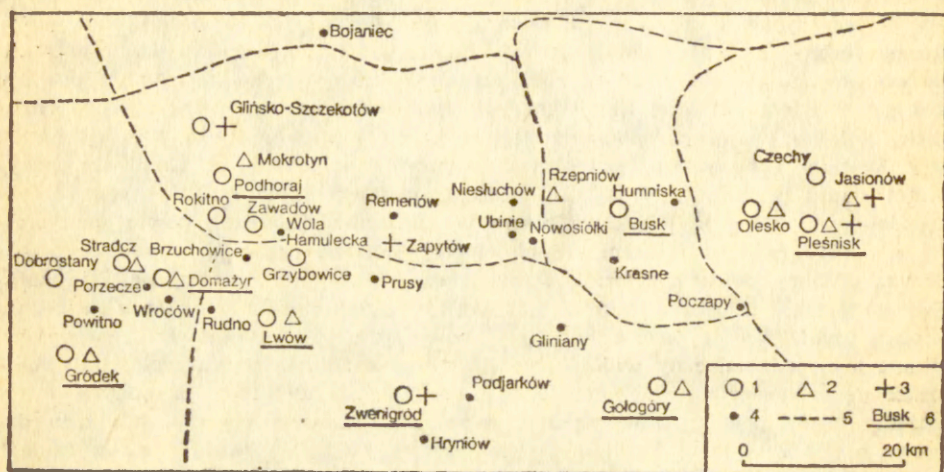
⁷³ Data lokacji Kamionki nie jest znana. M. Horn, *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XXXV, 1374, s. 67, zauważa miejski charakter tej osady w 1448 r. Można tę datę przesunąć na rok 1428, gdy król przeprowadził zamianę dwóch wsi powiatu łączyckiego *pro optido suo Camonka in terra Russe et districtu Leopoltensi sito* — AGAD, MK, ks. 31, s. 76—78. Właścicielem bądź użytkownikiem Kamionki był wtedy Florian z Korytnicy, kasztelan wiślicki, poprzednio starosta lwowski (w latach 1407—1411) — K. Maleczyński, *Urzednicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352—1783*, Lwów 1938. Jemu zapewne trzeba przypisać pierwotną lokację miasta i sprowadzenie ponad siedmiuset gości, którzy za czasów Strumiłły rozeszli się, jak widać z wiarygodnych zeznań mieszczan z 1485 r. — *Acta officii consistorialis Leopoltensis antiquissima* (cyt. dalej: AOCL), wyd. W. Rolny, t. I, Lwów 1927, nr 1297. Strumiłło musiał zająć się z dobrym skutkiem ponownym zaludnieniem miasta, czego dowodem kommemoracyjny charakter toponimu, przetrwałego jeszcze do niedawna (dziś Kam''janka Buz'ka) W 1471 r. Strumiłło ufundował kościół — B. Faliński, *Jerzy Strumiłło, budowniczy miasta*, „VIII Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego za r. szk. 1926/1927”, Kamionka Strumiłowa 1927; Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Lubaczowie (cyt. dalej: AA Lubaczów), A.V.9. fasc. Kamionka, k. 7. W latach 1486 i 1487 miasto otrzymało przywileje na targ i jarmark — AGAD, MK, ks. 14, s. 177, 215.

⁷⁴ A. Janeczek, *Polska ekspansja...*, mapa 2.

⁷⁵ Co nie oznacza, że bagatelizujemy przemiany strukturalne, np. zanikanie systemu dworzyskowego, powszechnego jeszcze przez kilka dziesiątków lat po zdobyciu Rusi, czy rozpowszechnianie układu właściwego dla prawa niemieckiego.

⁷⁶ Położona w pobliżu późniejszej Żółkwi, istniała jeszcze w końcu XVI w. — CDIA Lwów, Castrensia Belzensia 330, s. 739; 178, s. 205, 1577 r.

Staroruską metrykę osadnictwa poświadcza archeologia. Ujawniła się niemała liczba stanowisk, zwłaszcza w południowej części wołości (mapa 6). Niestety nieprecyzyjna datacja wyklucza daleko idące wnioski. Można jedynie zauważyć dominację równoleżnikowej osi osadniczej, zgodnej z liniami cieków wodnych, nawiązującej wyraźnie do Buska. Być może wyznacza ona kierunek penetracji

Mapa 6. Archeologiczne ślady osadnictwa z XI–XIII w. w okolicach Podhoraja
1 — grodzisko; 2 — osada; 3 — cmentarzysko; 4 — zabytki ruchome; 5 — granica wołości; 6 — osady znane z współczesnych źródeł pisanych. Źródła: *Archeolohični pam"jatky...*; A. A. Ratič, *Gorodišča Rostočja*; *Archeologičeskie otkrytija 1974–1977 g.*, Moskwa 1975–1978

Carte 6. Traces archéologiques de la colonisation des XIe–XIIIe siècles dans les environs de Podhoraj

1 — castrum; 2 — village; 3 — nécropole; 4 — monuments mobiles; 5 — frontière de la *volost'*; 6 — village connus des sources écrites contemporaines; Sources, voir légende

wychodzącej z okolic Buska na zachód i zatrzymującej się na Roztoczu. W tym ujęciu można by to osadnictwo nazwać bużańskim⁷⁷. Pewną młodszość zachodniej części wołości, przyległej do Roztocza wyznacza nie tyle chronologia roztoczańskich grodzisk, ośrodków bardziej militarnych niż osadniczych, ile zanotowana w 1368 r. nazwa „Polesie”, obejmująca wsie Skwarzawę, Winniki, Nieśmienicę, Soposzyn, Macoszyn i Grodzisko-Głińsko⁷⁸, a świadcząca o względnie późniejszym (w stosunku do centralnej części wołości) procesie agraryzacji. Na starą metrykę osadnictwa wskazują dodatkowo korzystne warunki glebowe: od Jaryczowa po Żółkiew, przez niemal całe terytorium wołości ciągnie się pas czarnoziem i lessu⁷⁹.

⁷⁷ Por. V. V. Aulich, *Do pytan'ja pro hospodarstvo, social'ni vidnosyny i plem'nuu naležniht' drevn orus'kocho naselennja zachidn'oi Volynt*, „Materijaly i Doslidžennja z Archeolohii Prykarpattja i Volyni”, vyp. 2, 1959, s. 146–156.

⁷⁸ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (cyt. dalej: KDM), wyd. F. Piekosiński, t. III, Kraków 1897, nr 816.

⁷⁹ S. Miklaszewski, *Mapa gleb Polski 1:1.500.000*, Warszawa 1927. Według protokołu klasyfikującego gleby w 1874 r. jest tu „czarnoziem a właściwie glinki czarne, które po słońcu przybierają kolor czarny, w całym powiecie najzamożniejsza próchnica [...] glinki szare, borowina, a właściwie czarna próchnicza ciężka glina”. Dzięki urodzajności ziemi chłopci nie bywają nekani kleską przednówka — BOss. 9744/III, s. 67 i nn.

Gęste osadnictwo, płodne gleby, strategiczne położenie militarne i handlowe składały się na wartość wołosci podhorajskiej, lecz nie wyróżniały jej specjalnie spośród innych jednostek terytorialnych; przeciwnie, widzimy ją wśród drugorzędnych okręgów grodowych księstwa halicko-włodzimierskiego.

IV. Upadek Podhoraja i zanik wołosci

Funkcje spełniane przez Podhoraj zdają się dezaktualizować w XIV w. Funkcja strażnicy granicznej zanika wraz z likwidacją granicy na Roztoczu po zjednoczeniu księstwa halickiego z wołyńskim. Począwszy od schyłku XIV w. wschodni odcinek Roztocza przestaje być nawet granicą administracyjną, odkąd ziemia bełska zawarła w swym nowym kształcie położoną z drugiej strony wznieślię wołosci-powiat lubaczowski. Funkcja ośrodka administracyjnego zostaje przytłoczona szybko rosnącą stołecznością Lwowa. Działalność miedalekiej osady targowej czy targu polnego, lokalnego centrum wymiany handlowej słabnie i zamiera; południowy szlak ze Lwowa wyprostowuje się przesuwając do Kulikowa, lokowanego w początkach XV w. Miasteczko prawa magdeburskiego musiało zapewniać korzystniejsze warunki dla rozwoju wymiany handlowej niż anachroniczna już w tym czasie targowica. Translacja szlaku lwowskiego zaznaczyła się pewnym śladem w czasie rewizji ceł ruskich w 1469 r.⁸⁰ Wzrasta komunikacja na konkurencyjnym gościńcu wołyńskim Lwów — Jaryczów — Kamionka Strumiłowa — Dobrotwór — Sokal, omijającym zarówno Podhoraj, jak i Kulików⁸¹. Podhoraj ostatni raz został zanotowany w źródłach w 1426 r.⁸² Z 1378 r. pochodzi zapis nazwy *Torhowicze*, a wszystkie następne, począwszy od 1424 r., opatrzone są już „pośmiertnym” sufiksem *-iszcze*⁸³. W ciągu XVI w. zanikła nawet wieś Targowiszcze, w XVII zostało po niej tylko uroczysko i „tradycja”⁸⁴. Obumarcie handlowej roli Targowicy u schyłku XIV w. wspiera datację upadku Podhoraja na ten sam czas. Czy do stopniowego zaniku funkcji dołączyła się jakaś katastrofa, nie wiadomo. Okoliczności upadku Podhoraja są zupełnie nieznanne. Jego roli administracyjnej i militarnej nie przejęła żadna pobliska miejscowość. W ostatnich dziesięcioleciach XIV w. miejscowa domena monarsza została rozparcelowana między szlachtę

⁸⁰ Trakt w starszej wersji biegnący przez Targowicę musiał przechodzić przez sąsiedni Kościejów, którego właścicielem był od 1377 r. lwowski konwent dominikanów. Zostali oni pozwani o bezprawne pobieranie cła, na co odpowiedzieli *ex consuetudine se recepisse* a przeor zeznał: *ego super thelonea ista altud tus non habeo solum, quod illa thelonea ex antiquo capto prout et antecessores mei capiebant* — Źródła dziejowe, t. XVIII, cz. 1, B, s. 70; AGZ t. XV, nr 3459. Charakterystyczne, że mimo braku dokumentów dominikanie zdolali kilka lat później uzyskać formalne nadanie prawa poboru ceł w Kościejowie tylko na podstawie dawnego zwyczaju, najwidoczniej mocno ugruntowanego — AGZ, t. II, nr 125, 1476 r. Pobieranie opłat komunikacyjnych w Kościejowie mogło wiązać się z umożliwieniem podróży przez przejścia przez błoto zwane w XV w. Rudka (*tutum dictum Ruthka, quae mediat inter Mierzwiłcze et Coszcziłow* — AGAD, MK, ks. 71, k. 319—321, 1453 r.) które na mapie można dziś rozpoznać jako dość niepozorne, zabagnione koryto rzeczki Miynówki, przegradzającej komunikację z południa. Natomiast Kulików, mimo że już wtedy korzystnie usytuowany na jednym z głównych traktów czerwonoruskich, nie mógł wykazać się ani dokumentem, ani zwyczajem, skoro król w czasie tej samej rewizji zakazał pobierania ceł w tym miasteczku — AGZ, t. VI, nr 85, 1469 r.

⁸¹ *Via inconsueta* wobec starszej, przechodzącej przez Błyszczwydy i Kulików (Targowicę Podhoraj) — AGZ, t. XV, nr 2300, 2301, 1493 r.

⁸² MPH, t. VI, s. 636.

⁸³ *Targowiszcze* — AGAD, dok. perg. 7259, 1424 r. następne piętnastowieczne zapisy: ZDM, nr 2091, 2139, 2238, 2388, 2389; MK, ks. 14, s. 165, „*Campus dictus Torhowitca*”, r. 1563, Biblioteka Kórnicka rps. 1114, s. 16—20.

⁸⁴ *Lustracja województwa ruskiego 1661—1665 ...*, s. 53.

i lwowski konwent dominikanów⁸⁵. Natomiast na przełomie XIV i XV w. pojawia się nowy ośrodek, dziedziczący po Targowicy rolę lokalnego centrum gospodarczego: Kulików.

W 1397 r. wśród świadków nadania prawa miejskiego w Glinianach wystąpił Mikołaj z Kulikowa, znacząc po raz pierwszy istnienie tej osady⁸⁶. Odtąd i Kulików, i Kulikowscy będą pojawiać się w źródłach stosunkowo często. Mikołaj Kulikowski był wówczas w ziemi lwowskiej znaczącą osobistością, chociaż nie posiadał żadnego urzędu⁸⁷. Wywodził się ze szlachty polskiej, przenoszącej się na Ruś w wyniku polityki kolonizacyjnej Kazimierza Wielkiego. Kariera Kulikowskich na Rusi rozpoczęła się od hojnego nadania królewskiego w 1368 r.⁸⁸. W nieznanych okolicznościach pierwotne nadanie zaokrągliło się. W 1399 r. arcybiskup halicki Jakub Strepa nadał przysługujące dotąd sobie dziesięciny z 16 wsi kościelowi wzniesionemu w Kulikowie przez Mikołaja i uposażonego przezeń wsią Mohylany⁸⁹. Niedługo po fundacji kościelnej musiała nastąpić lokacja miejska. Wprawdzie jeszcze w 1399 r. Kulików nazwany jest wsią⁹⁰, ale w 1424 r. chlubi się mianem *civitas* oraz funkcjonującym prawem niemieckim i samorządem mieszczan⁹¹. Dokładna data lokacji nie jest znana⁹², przywileje miejskie uznano za zaginione jeszcze w XVII w.⁹³, lecz w świetle powyższego należy ją ustalić na ścisły początek XV w. Sąsiednie wsie: Kościejów, Zasków, Mierzwica cieszyły się prawem niemieckim od 1397 r.⁹⁴.

W ciągu XV w. zaznacza się awans Kulikowa. Południkowy szlak ze Lwowa na północ przez Bełz do Lublina i Wrocławia, a także przez Sokal do Włodzi-

⁸⁵ Przykłady z najbliższego otoczenia Podhoraja: wsie Polesia zostały nadane w 1368 r. Drzewiętom; Zasków, Kościejów i część Mierzwyli w 1377 r. dominikanom lwowskim, którym w 1399 r. dodano dworzysko służki w Kościejowie; Zarudce przeszły w ręce prywatne w nieznanym czasie, w każdym razie przed 1386 r. — KDM, t. III, nr 816 ; AGZ, t. II, nr 7, t. III, nr 71 ; *Bona regalia onerata*, s. 27; AGZ, t. II, nr 13.

⁸⁶ AGZ, t. I, nr 10.

⁸⁷ Wymieniany na poczesnym miejscu wśród świadków w bardzo wielu dokumentach: 1399 — w dokumentach arcybiskupa halickiego — BAN Lwów, kolekcja Ossolińskich 2155/I, k. 10v—11; AGZ, t. II, nr 25; 1400 — w dokumencie wojewody lwowskiego — *Ukrains'ki hramotoy* wyd. V. Rozov (cyt. dalej: Rozov), Kyiv 1928, nr 33; 1402 — w dokumencie Benka z Żabokruk i dominikanów lwowskich — AGZ, t. II, nr 26, 27, 1404 — jako arbiter w sporze króla z Jadwigą Pilecką o Tyczyn — KDM, t. IV, nr 1084, Rozov, nr 38, itd. aż po 1411 r., w którym leguje wieś Lesienice wzniesionej przez siebie kaplicy św. Michała w kościele Bożego Ciała we Lwowie — *Castrensia Leopeliensia* 375, s. 1244.

⁸⁸ W tym roku *Stantlaus dictus Drentientha heres de Borek* otrzymał obszerne nadanie pięciu wsi na tzw. Polesiu, tuż obok Podhoraja i Kulikowa oraz czterech innych, w tym Podsosnowa w ziemi halickiej — KDM, t. III, nr 816. Transmpt tego dokumentu wydany przez Jagiełłę w 1394 r. wymienia Agnieszkę z Podsosnowa oraz jej synów Miczka i Stanisława, zwanych „*Trebenthe*” — ZDM, nr 1603. Z aktu homagiального szlachty lwowskiej z 1427 r. wiadomo, że Kulikowscy pieczętowali się Drzewicą — F. Piekosiński, *Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne* [w:] tenże, „*Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*”, t. VII, Kraków 1907, s. 31. Wsię Polesia są w XV w. w posiadaniu Kulikowskich — AGZ, t. VI, nr 52, t. XIV, nr 3335, t. XV, nr 3231. To wszystko dowodnie wyznacza rodowód Kulikowskich od Drzewiāt, pochodzących prawdopodobnie z powiatu opoczyńskiego województwa sandomierskiego albo pyzdrowskiego województwa kaliskiego.

⁸⁹ W. Abraham, *Jakub Strepa...*, dok. VI. Jeszcze w tym roku dwukrotnie pojawia się w źródłach pleban kulikowski — AGZ, t. III, nr 68, W. Abraham, op. cit., dok. VII.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ AGAD, dok. perg. 7259.

⁹² M. Horn, op. cit., s. 67, podaje nieostroźnie 1442 r. lecz dla tego roku dysponuje jedynie wzmianką o mieszczaninie z Kulikowa — AGZ, t. XIV, nr 431.

⁹³ „*Przez roczne nieprzyjaciela koronnego zamęty*” — BOss, dok. perg. 2753, 1690 r.

⁹⁴ AGZ, t. II, nr 24.

mierza omija Podhoraj, a przesuwa się do Kulikowa⁹⁵. Kulików panuje też nad drogą z Gródka przez Stradcz, Jańska i Kościejów⁹⁶ otwierającą dostęp do soli drohobyckiej. Wprawdzie jeszcze w 1424 r. trakt wychodzący ze Lwowa w kierunku północnym nazywa się *versus Podhoray*⁹⁷, lecz już wtedy musi to być określenie nieco anachroniczne. Podhoraj wydaje się martwy już w drugiej połowie XIV w. Nie obejmują go zmiany, jakie zachodzą w innych ośrodkach grodowych, funkcjonujących nadal po przyłączeniu Rusi do Polski. Nie pojawiają się w stopniowo narastających źródłach urzędnicy podhorajscy, a w tym tak charakterystyczny dla centrów wołości wojewoda grodzki. Nie powstaje laciński kościół „grodowy”, nie zostaje przeprowadzona lokacja miejska ani reforma prawa niemieckiego. Dwie wzmianki o powiecie podhorajskim z 1392 i 1393 r. nie świadczą bynajmniej przeciwko temu, a wymagają bardziej intensywnej interpretacji. Pozostałe informacje nie dowodzą, by Podhoraj spełniał w końcu XIV w. taką rolę, jaką mu przypisaliliśmy w w. XIII.

Jest zastanawiające, że *districtus Podhorayensis* pojawia się dopiero w 1392 r., choć miał okazję wpisać się do źródeł wcześniej, gdy kilkakrotnie wymieniane były osady niewątpliwie niegdyś mu podległe. Ich położenie precyzowano posługując się terminem *districtus Lemburgensis*⁹⁸. Co najmniej do 1386 r. okolice Podhoraja, tworzące niegdyś osobną wołość, zaliczane były do powiatu lwowskiego, a ich dawna przynależność ujawniła się jedynie raz, w mającym wymownie archaiczny charakter uściśleniu położenia wsi Pieczychwosty *na Podgorzu we lwowskim powiethie*⁹⁹. Sąsiednia wołość buska zachowała swą integralność i wchodziła jako osobny powiat w skład ziemi lwowskiej¹⁰⁰. Dawną przynależność Buska (przed 1388 r.) dobrze potwierdza granica archidiecezji lwowskiej (halickiej), erygowanej w 1375 r., przechowująca w sobie ślad ówczesnych podziałów terytorialnych. Biegła ona północnymi peryferiami wołości podhorajskiej i buskiej, obejmując obydwa terytoria na przekór późniejszym przesunięciom politycznym¹⁰¹. Inną, już mniej jednoznaczną wskazówką może być jurysdykcja starosty generalnego ruskiego w Busku, przekraczająca granice województw¹⁰².

Zaburzenie tego układu przyniósł 1388 r. w którym Siemowit IV otrzymał pierwsze, nieznanne nam w szczegółach nadanie ziem ruskich¹⁰³. Nadanie obejmo-

⁹⁵ Trakt Lwów—Kulików—Błyszczowody—Mosty Wielkie—Bełz — AGZ, t. VI, nr 85, 1469 r.; t. XV, nr 2300; *Księga przychodów i rozchodów miasta Lwowa 1414—1426*, wyd. A. Czołowski, *Pomniki dziejowe Lwowa* (cyt. dalej: PDL), t. III, Lwów 1905, s. 67. Por. F. Bruns, H. Weczerka, *Hansische Handelsstrassen*, Bd. II, Weimar 1967, s. 690. Drogę Lublin—Hrubieszów—Bełz—Mosty Wielkie—Kulików—Lwów opisuje jadący z Królewca na Ruś Liborius Naker w 1497 r. — *Liborius Naker's Tagebuch*, wyd. M. Töppen, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. V, Leipzig, 1879, s. 293—295.

⁹⁶ AGZ, t. XVII, nr 3736, 1501 r.

⁹⁷ AGZ, t. IV, nr 65.

⁹⁸ Rok 1358, *Zółtańce, Zwertów in districtu Lamburgensi* — ZDM, nr 2532, *Towarzysz duchowieństwa katolickiego*, t. I, 1864, s. 486—488; 1360 r. *Sullimów* — KDM, t. III, nr 739; 1368 r.; *wsie Polesia* — KDM, t. III, nr 816. itd. aż po 1386 r., *Zarudce i Przedzrymiechy „in districtu Lemburgensi”* — AGZ, t. II, nr 13.

⁹⁹ AGAD, MK, ks. 71, k. 28—29, por. wyżej, s. 2.

¹⁰⁰ *Castrum [...] et oppidum Busko, cum tot etus districtu, in fluvio Bug, in terra Lembergensi situm, secundum quod per [...] duces Russtae fuit limitatum* — A. Sang. V. 5, 1376 r. *Districtus Buscensis* pojawia się też w 1374 r. — CDIA Lwów, f. 134, op. 1, spr. 539.

¹⁰¹ Od 1388 r. Busk należał do ziemi bełskiej, a kościelnie do archidiecezji lwowskiej, a nie do diecezji chełmskiej.

¹⁰² S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich*, „Rozprawy Akademii Umiejętności Wydziału Historyczno-Filozoficznego”, t. 42, Kraków 1902, s. 228. W latach 1499, 1501 sądy grodzkie w Busku sprawują starostowie ruscy, mimo że starostowie buscy znani są od końca XIV w., ale ci zasiadają w sądzie dopiero w 1504 r. — AGZ, t. XIX, s. 452, 472, DCXXXII.

¹⁰³ A. Swieżawski, *Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV*, „Przegl. Hist.” t. LXXII, 1961, nr 2, s. 269—287.

wało Busk, który odtąd nieprzerwanie aż do I rozbioru wchodził w skład ziemi (województwa) bełskiego, ale musiało też obejmować Podhoraj, jak wynika ze skarg synów Siemowita, zarzucających Jagielle, że odebrał ich ojcu *quandam partem terre Russie vulgariter dictam Podoraje*¹⁰⁴. Poza roszczeniami książąt mazowieckich świadczy za tym inny, niezbity dowód: w 1388 r. starosta bełski w obecności Siemowita sprawuje jurysdykcję w sprawie dotyczącej Zapytowa (wieś wchodząca w skład wołości podhorajskiej)¹⁰⁵. Jest to jednak pierwszy i zarazem ostatni ślad władztwa mazowieckiego w Podhoraju; już w 1392 r. pojawia się nagle *districtus Podgorayensis* pod bezpośrednią władzą Jagielle¹⁰⁶. Gdy w 1395 r. Siemowit wylicza dzierżone przez siebie grody, m.in. Busk, Podhoraja wśród nich brakuje¹⁰⁷, podobnie jak w drugim, okrojonym nadaniu Jagielle dla księcia mazowieckiego¹⁰⁸. A. Swieżawski wyznacza czas odebrania Podhoraja na początek grudnia 1392 r.¹⁰⁹, co dokładnie zbiega się z datą pierwszej wzmianki o powiecie¹¹⁰ i tym samym upoważnia do hipotezy, że wznowienie stołeczności Podhoraja ściśle wiązało się, a nawet służyło okrojeniu stanu posiadania Siemowita.

Nic dziwnego, że po 1393 r. powiat podhorajski znika na zawsze ze źródeł, a jego wsie zaliczane są znowu do powiatu lwowskiego¹¹¹. Relikt dawnej zależności tkwi być może w określeniu *Zarudcze na Podhoray — in districtu Lemburgensi alias Lwouieni*¹¹². Jednak powiat podhorajski nie pojawił się już więcej w krajobrazie politycznym Rusi Czerwonej, chociaż jego północna i wschodnia granica zastygła nieruchomo aż do końca istnienia Rzeczypospolitej, kształtując nienaturalną linię dzielącą województwo ruskie od bełskiego. Upadek grodu ułatwił likwidację samego powiatu, zgodnie z tendencją likwidowania drugorzędnych wołości, zmierzającą do upodobnienia struktury terytorialnej Rusi do struktury Korony. Krótkotrwałe, bo najwyżej kilkuletnie przywrócenie powiatu podhorajskiego do życia miało okazjonalny i koniunkturalny charakter. Ostateczny kres funkcjonowania Podhoraja i jego okręgu zakończył fluktuację granicy na tym odcinku.

V. Zakończenie

Bezpośrednim rezultatem powyższych poszukiwań jest odnalezienie zagadkowego grodu o nazwie Podhoraj, rekonstrukcja podległego mu terytorium (wołości, powiatu) oraz próba wyjaśnienia genezy i prześledzenie rozwoju późnośredniowiecznego krajobrazu politycznego tego regionu.

Przemiany obserwowane w tym studium w skali niewiele ponad tysiąc km² liczącego powiatu podhorajskiego dotyczą w ogólnych rysach całej Rusi Koronnej a ściślej jej rozwiniętych regionów. Nie polegały one na gwałtownych mocyfikacjach krajobrazu osadniczego. Ten odznaczał się na ogół wczesną metryką i względną stabilnością, wyjąwszy mało atrakcyjne tereny peryferyjne, przeżywające w późnym średniowieczu wyraźną intensyfikację zaludnienia. Ogólniejszego wymiaru nabrały przeobrażenia typu strukturalnego: rozpowszechnienie prawa niemieckiego

¹⁰⁴ MPH, t. VI, s. 632.

¹⁰⁵ ZDM, nr 1082.

¹⁰⁶ A w nim m.in. właśnie Zapytów — ZDM, nr 1587.

¹⁰⁷ AGAD, dok. perg. 2239.

¹⁰⁸ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 125.

¹⁰⁹ A. Swieżawski, *Nadanie ziemi bełskiej...*, s. 277.

¹¹⁰ 9. XII. 1392 r.

¹¹¹ Kościejów, Zasków, Mierzwica *in districtu Lemburgensi* AGZ, t. II, nr 24, 1397 r., później Dziębki — „Towarzysz duchowieństwa katolickiego” t. I, 1864, s. 419, 490, 1398 r. itd.

¹¹² AGZ, t. II, nr 26, 1402 r.

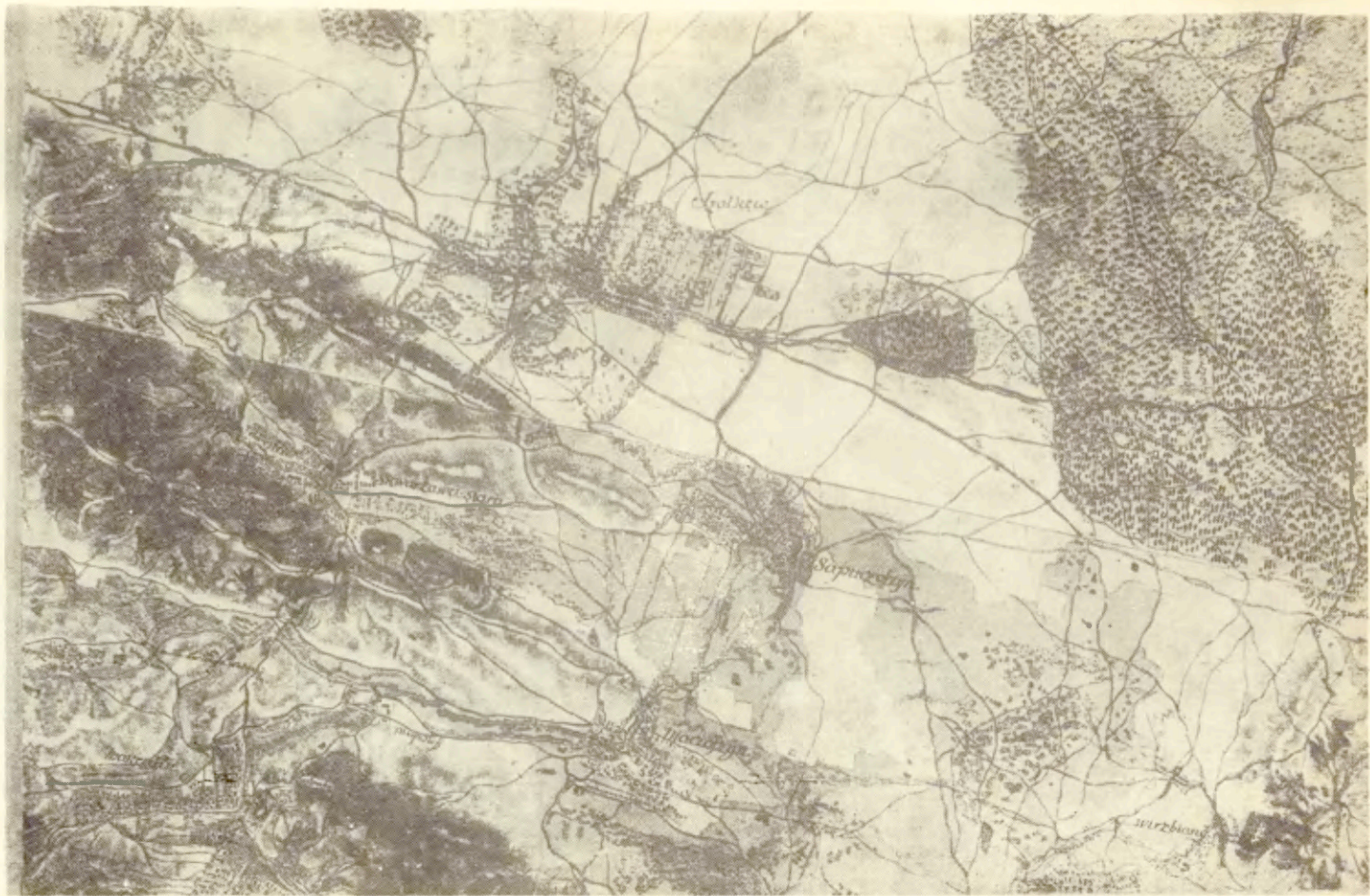
Ryc. 1. Północna część pow. podhorojskiego na mapie J. Liesganiga, „Das Königreich Galizien und Lodomerien”, skala 1:288 000 woryginalie, Wien 1824

Fig. 1. Partie septentrionale du district de Podhoraj sur la carte de J. Liesganig „Das Königreich Galizien und Lodomerien” échelle originale 1:288 000, Wien 1824

Ryc. 2. Południowa część pow. podhorajskiego na mapie J. Liesganiga, „Das Königreich Galizien und Lodomerien”, skala 1:288 000 woryginalie, Wien 1824

Fig. 2. Partie méridionale du district de Podhoraj sur la carte de J. Liesganig „Das Königreich Galizien und Lodomerien”, échelle originale 1:288 000 ,Wien 1824

Ryc. 3. Okolice Żółkwi na mapie F. von Miega, „Karte des Königreiches Galizien und Lodomerien”, skala 1:28 800 w oryginalnej, 1779–1782, Kriegsarchiv Wien, ops B. IXa, 390, mkf BN Warszawa, bez sygn.

Fig. 3. Environs de Żółkiew sur la carte de F. von Mieg „Karte des Königreiches Galizien und Lodomerien”, échelle originale 1:28 800, 1779–1782, Kriegsarchiv Wien, ops B. IXa, 390, microfilm BN Varsovie, sans côte

Ryc. 6. Okolice Kulikowa. Wycinek z mapy topograficznej, skala 1:25 000, Warszawa 1931, pas 49-słup 38 — B
 Fig. 6. Environs de Kulików. Fragment de la carte topographique, échelle 1:25 000, Warszawa 1931, 49—38—B

i wołoskiego i związanych z nimi nowych modeli agrarnych wsi, reforma miejska według wzorców zachodnich. Wtedy miały miejsce znamienne przemiany: zamiast wielkich dworzysk wieś z regularnie wymierzonymi lanami, zamiast grodu i targowicy miasto z rynkiem i kościołem. Bardzo ściśle wiązała się z tymi procesami polska ekspansja szlachecka oraz radykalne przesunięcia w obrębie własności ziemskiej, a także szybkie krzepnięcie struktur Kościoła łacińskiego.

Krajobraz polityczny był również tworem państwowości ruskiej. Sieć okręgów grodowych — wołości doznała stosunkowo niewielkiego zakłócenia po polskiej aneksji. Zburzone zostały jednostki wyższego rzędu — ziemie, na ich miejsce zjawily się nowe, zmienne i sztuczne, których kształt wynikał z rywalizacji polskiej, litewskiej i węgierskiej o Ruś i zależał od aktualnego układu sił¹¹³. Najdrobniejsze jednostki terytorialne, wołości zostały przejęte nienaruszone i pod nazwą powiatu (*districtus*) właśnie wtedy rozpowszechniającego się w Koronie, poczęły funkcjonować w polskiej administracji, sądownictwie i samorządzie szlacheckim. Był to zatem etap mechanicznego przejścia urzędzeń staroruskich do polskiego systemu powiatowego. Drugi etap polegał na adaptacji drobniejszej struktury wołości do rzadszej, koronnej sieci powiatowej. Działo to się poprzez redukcję mniej ważnych wołości degradowanych ze stopnia powiatów i przyłączanie ich terytoriów do silniejszych powiatów sąsiednich.

W toku adaptacji i integracji struktury terytorialnej Rusi z Koroną wołość podhorajska odznaczyła się dwiema osobliwościami. Niepełny być może statut tej wołości, obumarcie jej stolicy oraz kariera bliskiego Lwowa, poszerzającego swoje zaplecze osadnicze, ułatwiły likwidację podhorajskiego okręgu grodowego. Stało się to bardzo wcześniej, może nawet przed polskimi zdobyczami z połowy XIV w. Druga osobliwość to restauracja powiatu podhorajskiego, na krótko pobudzonego do życia przez Jagiełłę w doraźnym celu okrojenia nadania dla Siemowita IV. Nie wskrzesiło to samego Podhoraja, który nie doczekał się lokacji, ani kościoła łacińskiego, nieodzownie koniecznych, by osada zachowała dalej swoją stołeczność w nowych warunkach. Część funkcji gospodarczych przejął Kulików, wyrastający — właśnie po lokacji miejskiej i fundacji kościelnej — na centrum nowo organizowanej wołości majątkowej przybyłych z Korony Drzewiat-Kulikowskich. Funkcja militarna zdeaktualizowała się wcześniej, funkcję administracyjną przejął Lwów. Miejskowa domena monarsza rozpadła się. W początkach XV w. utrzywała się już tylko tradycja Podhoraja i jego okręgu, które później znikły bezpowrotnie ze źródeł.

Podhoraj jest rzadkim przykładem przerwania linii rozwojowej dawnego centrum administracyjnego, obronnego i gospodarczego w późnym średniowieczu. Przeważna większość staroruskich ośrodków grodowych i miejskich znalazła swoje miejsce w nowej sytuacji po przemianach politycznych z połowy XIV w. i weszła na drogę wiodącą je ku wzorcowi polskiemu stając się stołcami powiatów, miastami prawa magdeburskiego, placówkami zarządu starostw, siedzibami najwcześniejszych parafii, miejscami sprawowania sądownictwa, ośrodkami samorządu szlacheckiego. Żadnego z tych progów, wyznaczających przekształcanie anachronicznego w późnym średniowieczu ośrodka grodowo-targowego w lokalne centrum administracyjne i miasto rozwiniętego feudalizmu, Podhoraj nie przekroczył (jedynie na dwa lata użyczył swej nazwy powiatowi — efemerydzie). Wydaje się, że początków zamierania tego ośrodka należałoby szukać wcześniej (lecz nie aż w zniszczeniach tatarskich XIII w. — na to pamięć o Podhoraju była zbyt świeża). Wskazywanie na Lwów jako winnego jest jedynie podejrzeniem; bardzo pożądanym

¹¹³ Uderzająco trafnym przykładem jest *Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z r. 1366*, wyd. A. Czuczynski, „Kwart. Hist.”, t. IV, 1890, s. 513—515.

byłyby badania archeologiczne, poszerzające niezwykle nikły zasób źródeł pisanych.

Staroruskie dziedzictwo i procesy integracyjne, zbliżające nowo przyłączone ziemie do Korony pozostają nadal mało znane pomimo ewidentnej ważności tej problematyki. Powyższe studium starało się naświetlić wąski — chronologicznie i terytorialnie — fragment dziejów pogranicza polsko-ruskiego pod tym kątem widzenia.

ANEKS

Najstarsze parafie łacińskie północnej części archidiecezji lwowskiej (halickiej):

Biłka	— fundacja 1441 — AGZ, II, 61; rozszerzona 1454 — AGZ, II, 79.
Busk	— pierwotna fundacja nieznana, wtórna 1456 — AGZ, III, 112.
Gliniany	— fundacja 1397 — ZDM, 1620.
Gołogóry	— fundacja 1452 — T. Piarawski, <i>Relatio status almae archidioecenis Leopoliensis</i> , wyd. K. J. Heck, Lwów 1893, s. 144; AA Lubaczów A. V. 9, fasc. Gołogóry, k. 18; A. V. 29., fasc. Gołogóry, bez foliacji.
Jaryczów	— wzmianka 1426 — BAN Lwów, kolekcja Czołowskiego 586, s. 363 fundacja 1431 — K. Stadnicki, <i>O początkach arcybiskupstwa i biskupstw katolickich obrządku łacińskiego na Rusi Halickiej i Wołyniu</i> , Lwów 1882, s. 51; AA Lubaczów, A. V. 29, fasc. Jaryczów, bez foliacji.
Kamionka Strumiłowa	— fundacja 1471 — A. A. Lubaczów, A. V. 9, fascykuł Kamionka, k. 7.
Kościejów	— erekcja 1399 — AGZ, II, 25; fundacja 1430 — AA Lubaczów A. V. 26, fasc. Kościejów, k. 9—10.
Kulików	— erekcja 1399 — W. Abraham, <i>Jakub Strepa ...</i> dok. VI.
Lwów	— kościoły od XIII w. — W. Abraham, <i>Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie</i> , Kraków 1909, s. 5 i nn.
Malczyce	— fundacja 1428 — T. Piarawski, op. cit., s. 127.
Malechów	— wzmianka 1487 — AOCL, I, 1868.
Wyżniany	— fundacja 1400 — BAN Lwów, kolekcja Ossolińskich 4629/III s. 2—4.
Zimnawoda	— fundacja 1453 — T. Piarawski, op. cit., s. 127.
Zelechów	— fundacja 1426 — BAN Lwów, kolekcja Czołowskiego 586 s. 363.
Żółtańce	— wzmianka 1397, kolekcja Czołowskiego 635

PODHORAJ — UN CASTRUM DISPARU DE LA RÉGION FRONTIÈRE POLONO-RUTHÉNIENNE

Les sources datant de la charnière des XIVe—XVe siècles parlent d'une localité mystérieuse s'appelant Podhoraj, chef-lieu d'un des districts de la Ruthénie Rouge, à l'époque récemment incorporée à l'Etat polonais. Les essais de localiser ce village n'ont pas donné d'effets jusqu'ici. L'auteur indique les environs du

village Kulików, situé au nord de Lwów et, plus précisément, le voisinage le plus proche de la campagne Mokrotyn, où il situe aussi une autre localité disparue qui portait le nom évocateur Targowiszczce. L'auteur prouve que Podhoraj et Targowica constituèrent ensemble un bourg et il retrouve la plus ancienne mention à son propos dans une chronique locale à l'année 1235. Podhoraj était l'un des quelques bourgs qui contrôlaient le noeud routier de la région Roztocze, situé sur l'axe politique principal du duché de Halicz-Volhynie : Halicz - Bełz - Czerwień - Włodzimierz - Chełm et sur la voie commerciale entre Podkarpacie et Volhynie ; ce bourg veillait également sur la frontière entre les duchés de Halicz et de Volhynie, le long des éminences de Roztocze. Il était aussi le chef-lieu de l'ancienne unité territoriale ruthénienne, *volost'*. L'auteur reconstruit la forme de cette unité et la situe dans le panorama politique de la Ruthénie de Halicz des XIIIe—XIVe siècles.

Au XIVe siècle, les fonctions que Podhoraj remplissait deviennent peu à peu périmées : la frontière de Roztocze cesse d'exister, la voie commerciale se déplace et l'essor rapide de Lwów récemment fondé éclipe l'importance de ce bourg de second rang. Les changements qui interviennent dans d'autres bourgs, ceux qui fonctionnent toujours après l'incorporation de la Ruthénie Rouge à la Pologne, ne le touchent pas : l'église catholique n'y fut pas fondée, les franchises urbaines ni la réforme de la loi allemande n'y furent pas introduites. Podhoraj est un exemple rare de l'interruption de la continuité d'évolution d'un ancien centre administratif, défensif et économique du Bas Moyen Age. La plupart des castra et des villes de la Ruthénie Ancienne ont trouvé leur place dans une situation nouvelle, après l'annexion de la Ruthénie à la Pologne, et ont emprunté le chemin les menant au modèle polonais, devenant des chefs-lieux des districts, les villes fondées sur la loi dite de Magdebourg, les sièges des premières paroisses, les lieux où l'on exerçait la justice, les centres de l'administration autonome de la noblesse. Aucun de ces seuils — qui délimitaient la transformation du bourg anachronique au Bas Moyen Age en ville du féodalisme développé — ne fut pas dépassé par Podhoraj. C'est à Kulików, situé dans le plus proche voisinage, qu'est passé une partie de ses fonctions économiques, Kulików qui, après l'octroi des franchises urbaines et la fondation de l'église, devenait un centre des biens fonciers en train de formation, appartenants à une famille des nobles venus de Pologne. Aux transformations du panorama de colonisation restaient étroitement liées l'expansion de la noblesse polonaise, la prise de possession des propriétés foncières et la fondation de l'organisation de l'Eglise latine. Les changements de colonisation avaient pourtant un rayon d'action limité ; le noyau de colonisation du domaine s'était stabilisé en Haut Moyen Age et l'intensification du peuplement de l'époque polonaise n'a pas atteint que les régions périphériques, de moindre intérêt.

Le panorama politique n'a pas été non plus sensiblement atteint après les conquêtes polonaises. Les unités d'ordre supérieur, *ziemia*, avaient été supprimées et, à leur place, ont apparu les unités nouvelles, variables et artificielles, dont la forme résultait de la configuration actuelle des forces polonaises, hongroises et lithuaniennes dans leur rivalité au sujet de la Ruthénie. Les plus petites unités territoriales, *volost'*, sont passées intactes et, sous le nom de *powiat* (*districtus*) qui à l'époque se répandait sur les terres de la Couronne, commencèrent à fonctionner dans l'administration étatique, la justice et l'administration autonome de la noblesse polonaise. C'était l'étape d'un passage mécanique des organismes de la Ruthénie Ancienne au système polonais des districts. L'étape suivante consistait à adapter la structure des *volost'*, plus petites, au réseau plus ample des districts de la Couronne. Ceci s'opérait par la réduction des *volost'* moins importantes dégradées du niveau des districts et dont les territoires étaient rattachés

aux districts voisins plus forts. C'était aussi le cas de la *volost* de Podhoraj qui fut incorporée au district de Lwów. Tel était le terme de la fluctuation des frontières administratives entre la terre de Lwów et celle de Bełz; elles se sont figé dans une forme arbitraire jusqu'au déclin du XVIIIe siècle et l'origine de cette forme se situe dans l'histoire politique de la seconde moitié du XIVe siècle.

L'héritage de la Ruthénie Ancienne et les processus d'intégration, qui rapprochent des terres nouvellement incorporées à la Pologne, comptent parmi les motifs essentiels de l'histoire de la Ruthénie Rouge au Bas Moyen Age. C'est dans cette optique que l'auteur a observé un fragment des changements du panorama politique de la région frontière polono-ruthénienne.

Traduit par
Renata Prąglowska-Woydtowa